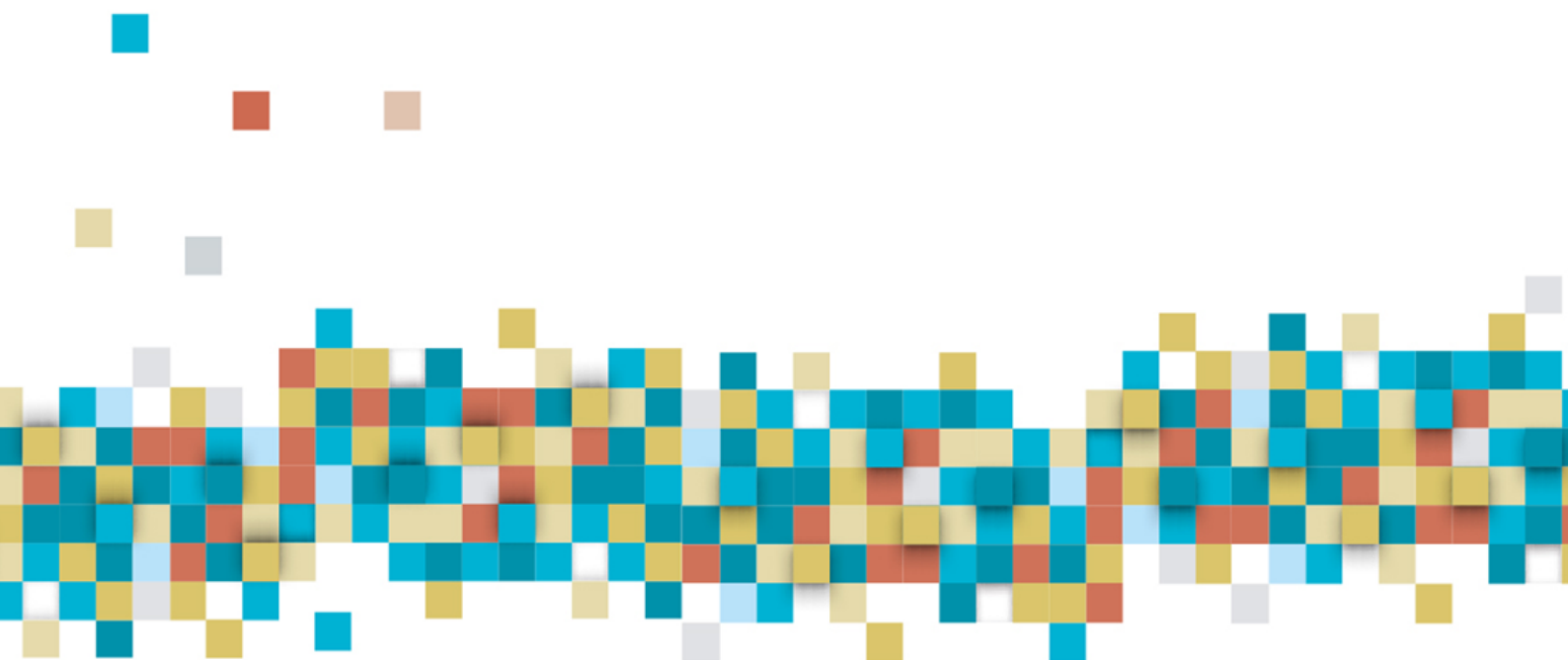

Telling van dak- en thuislozen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Vijfde editie

5 november 2018

Benoît Quittelier
François Bertrand (pré en post-enquêtes)

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

Telling van dak- en thuislozen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Vijfde editie

5 november 2018

Benoît Quittelier
François Bertrand (pré en post-enquêtes)

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

Colofon

Coördinatie

Benoît Quittelier

Auteurs

Benoît Quittelier

François Bertrand (pré et post-enquêtes)

Met medewerking van

Karen Swyngedauw

Nicole Mondelaers

La Strada team

Vertaling

Robert Nijhoff

Lay-out

Cardenas Fernández Melina

Nazca Agency & Partners

Inhoudstafel

1. Inleiding	7
2. Methodologie	9
2.1. Categorieën die bij de telling van 2018 in aanmerking zijn genomen	9
2.1.1. Dakloos	10
2.1.2. Thuisloos	10
2.1.3. Instabiele huisvesting	12
2.1.4. Ontoereikende huisvesting	13
2.1.5. Samenvattend	14
2.2. Aanpak, mobilisatie en informatie van de betrokken sectoren	15
2.2.1. Mobilisatie van de partners	15
2.2.2. Gegevens uit de structuren voor opvang	16
2.2.3. Identificatie van de verblijfplaatsen	16
2.3. De nachtelijke telling	17
2.4. Pre- en post-enquête	18
2.5. Meerwaarde en beperkingen van de methodologie	19
3. Resultaten van de op 5 november 2018 gehouden telling van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen	20
3.1. Context	20
3.2. Algemene situatie	20
3.2.1. Evolutie 2008-2018	23
3.2.2. Verdeling volgens gender	25
3.3. Daklozen	27
3.3.1. Mensen die in de openbare ruimte leven	27
3.3.2. Mensen in centra voor nood- en crisisopvang	29
3.4. Thuislozen	31
3.4.1. Mensen in onthaalhuizen	31
3.4.2. Personen in Transitwoningen van de OCMW's of LOI	33
3.5. Personen in ontoereikende huisvesting	34
3.5.1. Personen in tijdelijke of niet-conventionele huisvesting	35
3.5.2. Mensen in ongeschikte huisvesting - kraakpanden	37
3.6. Aanvullende gegevens	38
3.6.1. Begeleiding aan huis en Housing First	38
3.6.2. Pré-enquête	40
3.6.3. Post-enquête	47
4. Conclusie	54
5. Bibliografie	57
6. Lijst van afkortingen	58
7. Illustraties tafel	59
8. Bijlagen	61

Voorwoord

Op 5 november 2018 heeft La Strada, in samenwerking met de Brusselse sector voor hulp aan dak- en thuislozen en aantal andere partners (openbare diensten, organisaties uit verwante sectoren en ervaringsdeskundigen), de vijfde telling van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste mensen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gehouden.

Elke telling levert een foto op van de situatie zoals die zich op één bepaald moment voordoet. Nieuwe tellingen leveren niet alleen een update van de gegevens op – ze stellen ons ook in staat de ontwikkelingen over een periode van 10 jaar te analyseren, om zo een beter beeld te krijgen van de leefsituaties en behoeften van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste mensen.

Onze telling maakt gebruik van de ETHOS-typologie (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion) zoals die is ontwikkeld door de FEANTSA (Europese Federatie van Nationale Organisaties werkend met Daklozen). Deze typologie kijkt niet alleen naar mensen die op straat leven, maar probeert ook rekening te houden met alle andere vormen van uitsluiting op het vlak van huisvesting.

De tellingen zijn het product van een collectieve inspanning geleverd door mensen die beroepsmatig in deze sector werkzaam zijn, vrijwilligers en ervaringsdeskundigen, bijgestaan door de sectoren geestelijke gezondheid, huisvesting en openbaar vervoer, Brussel Leefmilieu, gemeenten en OCMW's, en vele andere personen en instanties die hun gegevens vrijwillig aan La Strada hebben doorgegeven en zo dit rapport van La Strada mede mogelijk hebben gemaakt.

Het team van La Strada wil bij deze graag alle partners en deelnemers aan de telling van 2018 hartelijk bedanken voor hun inzet en medewerking.

Het team van La Strada

1. Inleiding

La Strada, het steunpunt voor de Brusselse sector voor hulp aan dak- en thuislozen, heeft op 5 november 2018 de vijfde telling gehouden van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste mensen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De telling behoort tot de door de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie erkende taken van La Strada. Ze is erop gericht realistische cijfers te verschaffen, op basis waarvan er antwoorden kunnen worden geformuleerd op telkens terugkerende kwesties op het gebied van dak- en thuisloosheid en ontoereikende huisvesting. Het gaat er niet alleen om precies vast te stellen hoeveel mensen geen woning (of ongeschikte woonruimte) hebben – het is ook een gelegenheid om de aandacht te vestigen op de verscheidenheid van dit fenomeen, de wijze waarop omstandigheden op elkaar inwerken en de uitdagingen waarvoor we ons gesteld zien.

Om dat te kunnen doen moeten we dus niet alleen weten hoeveel mensen de nacht op straat, in parkeergarages, parken, trein- en metrostations (kortom: de openbare ruimte) doorbrengen, maar ook hoeveel mensen zich in niet erkende opvangstructuren, religieuze gemeenschappen, niet gebruikte gebouwen en kraakpanden bevinden. Tot slot dienen de erkende opvangstructuren (centra voor nood- en crisisopvang, onthaalhuizen, burgerplatforms, enzovoorts) en de diensten voor begeleid wonen (transithuizen, begeleid wonen of Housing First) ons gegevens te verschaffen over het aantal mensen dat ze onderdak verlenen.

De telling is dus een essentieel stuk gereedschap, aangezien alleen bij deze gelegenheid zoveel uiteenlopende informatiebronnen gegevens in- en samenbrengen.

Een uit een reeks momentopnames bestaande film:

De telling levert een foto op van de situatie zoals die zich op één bepaald moment voordoet in alle 19 gemeenten van de Brusselse agglomeratie tezamen. Door steeds opnieuw een zelfde foto te nemen – op vergelijkbare momenten van het jaar met gebruikmaking van dezelfde methodologie – kunnen we de ontwikkeling van de waargenomen situatie duiden.

De telling wordt begin november uitgevoerd, vlak voor de inwerkingtreding van het Winterplan. De aldus verkregen momentopname verschaft ons een weergave van de gedurende het jaar beschikbare onthaaloplossingen. De telling wordt in de loop van één uur – tussen 23.00 uur en middernacht – gerealiseerd. Op die wijze vermijden we dubbele tellingen en tellen we tegelijkertijd uitsluitend personen die de nacht daadwerkelijk op straat doorbrengen (en niet, bijvoorbeeld, mensen die overdag op straat bedelen en 's nacht onderdak vinden buiten de openbare ruimte).

Na de eerste telling in 2008 zijn er nog vier tellingen georganiseerd – in 2010, 2014, 2016 en 2017. We beschikken dus over gegevens die een periode van tien jaar bestrijken, wat een lange termijnanalyse mogelijk maakt, met aandacht voor de onderliggende tendensen.

De resultaten van de dubbele, tijdens het Winterplan uitgevoerde telling van 2017 kunnen evenwel niet met die van de overige tellingen worden vergeleken, aangezien ze gehouden werden op momenten van het jaar waarop het aanbod van opvangplaatsen tijdelijk veel hoger lag.

Een internationaal erkend onderzoekskader:

De door La Strada verrichte telling bouwt voort op de ETHOS-typologie (European Typology on Homelessness and Housing Exclusion) van de FEANTSA (Europese Federatie van Nationale Organisaties werkend met Daklozen). Deze typologie behelst een zeer brede visie op dak- en thuisloosheid, en kijkt dus niet alleen naar mensen die op straat leven, maar houdt ook rekening met andere vormen van uitsluiting of slechte huisvesting. Ze maakt een onderscheid tussen daklozen, mensen zonder huisvesting, mensen in onzekere onderkomens en mensen met ontoereikende woonruimte.

Om de verschillende begripscategorieën tot hun recht te laten komen verzamelt La Strada voor het Brussels Gewest drie types gegevens: (i) het aantal personen dat verblijf houdt in één van de al dan niet erkende opvangstructuren of alternatieve huisvestingsvormen, (ii) het aantal mensen dat de nacht in de openbare ruimte doorbrengt, en (iii) aanvullende gegevens ter verificatie van de kwaliteit van het vergaarde cijfermateriaal (vooral via onderzoek bij de dagcentra).

Intersectoriële samenwerking:

De Brusselse telling is een samenwerkingsproject waarin de sector dak- en thuisloosheid en een hele reeks partners (o.a. plaatselijke autoriteiten, politie, MIVB, Leefmilieu Brussel) allemaal een bijdrage leveren. Zonder deze collectieve inspanning zou het niet mogelijk zijn gedegen cijfermateriaal te verzamelen aangaande de verschillende leefsituaties zoals die in de ETHOS-typologie zijn omschreven. Het feit dat er bij elke stap in het proces – identificatie van verblijfplaatsen, nachtelijke telling, begeleidend comité – veldwerkers zijn betrokken staat garant voor een betere kwaliteit van de vergaarde gegevens. Bovendien kan men zo ervaringen uitwisselen over kwesties die met dak- en thuisloosheid te maken hebben.

Meer gegevens:

La Strada probeert sinds 2016 de gegevens van de OCMW's en de opvangstructuren voor asielzoekers en migranten in de telling te integreren. Dat is maar deels mogelijk gebleken, aangezien de hier verzamelde gegevens nog verre van volledig zijn. Er is hier zelfs sprake van een terugval. Het is duidelijk dat de drukte bij de voorbereiding op de telling en het feit dat de gemeentelijke verkiezingen de nacht ná de telling zouden plaatsvinden niet hebben bijgedragen tot een verbetering van dit (nog verder te ontwikkelen) onderdeel van de telling. Daar komt bij dat deze gegevens – anders dan in 2016 – niet apart zijn verwerkt, aangezien de

grenzen tussen de diensten voor hulp aan migranten en die voor hulp aan dak- en thuislozen intussen vager zijn geworden, vooral vanwege verschuivingen bij de door Samusocial geholpen categorieën personen en de ontwikkeling van het Burgerplatform.

2. Methodologie

2.1. Categorieën die bij de telling van 2018 in aanmerking zijn genomen

De ETHOS-typologie van FEANTSA blijft voor La Strada als referentie fungeren. Deze typologie probeert alle situaties waarin mensen van woonruimte zijn uitgesloten in te sluiten en omvat daarom behalve de straat ook andere leefsituaties. Er wordt dus niet alleen gekeken naar gevallen waarin woonruimte ontbreekt (verblijf op straat, in noodopvang, daklozencentra, enzovoorts), maar ook naar situaties waarin mensen niet over een regelmatig onderkomen kunnen beschikken op de wijze zoals FEANTSA die definieert:

“Een (t)huis hebben’ betekent: ‘voldoende huisvesting (of ruimte) hebben voor een persoon en zijn/haar gezin die hun eigen is (het fysieke domein); de mogelijkheid hebben hier hun privacy te bewaken maar ook sociale relaties uit te bouwen (het sociale domein) en een wettelijke aanspraak te kunnen maken op deze ruimte (het wettelijke domein).” (FEANTSA, 2007)

Als er aan één van deze criteria niet is voldaan is er sprake van sociale uitsluiting op vlak van huisvesting. De typologie bestrijkt aldus al die situaties waarin mensen er niet in slagen om toegang tot een individuele, stabiele en geschikte woning te verkrijgen en te behouden.

De ETHOS-typologie werd ontwikkeld binnen een (pan-)Europese context. Ze is bedoeld om een degelijke definitie op Europese schaal te ontwikkelen. Elke lidstaat kan gebruik maken van de typologie en deze aanpassen aan zijn nationale beleid op vlak van thuislozenzorg, rekening houdend met de culturele, politieke en linguïstische context (Edgar B, 2012). Elk land heeft dus de mogelijkheid om de typologie te vertalen naar de lokale realiteit en categorieën van de ETHOS-definitie te wijzigen, aan te passen of al dan niet op te nemen. Ze behelst dus een eerste poging tot het uitwerken van een gedeeld internationaal onderzoekskader. Er bestaat een vereenvoudigde versie (met slechts 6 categorieën, in plaats van 13) onder de naam ETHOS Light. Deze versie is minder gedetailleerd, maar we zullen er voor één specifiek punt gebruik van maken (zie hieronder).

2.1.1. Dakloos

Deze conceptuele categorie is onderverdeeld in twee operationele subcategorieën: mensen die op straat leven en mensen die ondergebracht zijn in centra voor nood- of crisisopvang.

2.1.2. Thuisloos

De categorie thuislozen omvat uiteenlopende subcategorieën. Het gaat vooral om mensen die in onthaalhuizen zijn ondergebracht – alleenstaande mannen, alleenstaande vrouwen/vrouwen met kinderen, en gezinnen.

Ook personen die gebruik maken van de faciliteiten voor begeleid wonen (hetzij volgens het 'klassieke' model, hetzij in de versie Housing First) vallen onder de categorie thuisloos.

Volgens de FEANTSA moet het gaan om mensen die voorheen dakloos waren (d.w.z. op straat geleefd hebben of in een centrum voor noodopvang ondergebracht geweest zijn) en die voor lange duur begeleid wonen. Housing First voldoet zeker aan die eis, maar datzelfde geldt niet altijd voor andere diensten voor begeleid wonen, die afwijkende toegangsvoorwaarden hanteren.

Conceptuele categorie	Operationele categorie	Leefsituatie
Dakloos	Mensen die op straat leven	Interne (trein- tram- en metrostations) en externe (straat, parken) openbare ruimte
	Mensen in noodopvang	Centra voor nood- en crisisopvang en Burgerplatform
Thuisloos	Mensen in opvang voor thuislozen	Onthaalhuizen
		Transitwoningen met begeleiding
	Mensen in vrouwenopvang	Onthaalhuizen voor vrouwen en kinderen
	Mensen in opvang voor migranten	Sector hulp aan migranten/ vluchtelingen
	Mensen die binnenkort uit een instelling komen	Penitentiaire instellingen
		Medische instellingen
	Begeleid wonen (voor langere duur)	Enkele cijfers beschikbaar
		Diensten voor begeleiding aan huis Housing First
Instabiele huisvesting	<i>Mensen met instabiele huisvesting</i>	Tijdelijk bij familie of vrienden.
		Zonder huurcontract (onderhuur)
		Illegale bezetting van terreinen
		Pré- en post-enquête
	<i>Mensen die uit hun huis worden gezet</i>	Geen cijfers beschikbaar
Ontoereikende huisvesting	Mensen in tijdelijke / niet-conventionele woningen	Gemeld bij politie
		Geen cijfers beschikbaar
	Mensen in ongeschikte woningen	Niet-erkende opvangstructuren (NEOS)
		Onderhandelde bezettingen
	<i>Mensen die wonen in een extreem overbevolkt gebouw</i>	Religieuze gemeenschappen
		Kraakpanden Onderschatting van het werkelijke aantal Geen cijfers beschikbaar

Figuur 1. ETHOS-typologie thuisloosheid en sociale uitsluiting op vlak van wonen – vereenvoudigde versie aangepast aan de Brusselse context. De operationele categorieën die bij de telling niet zijn meegenomen zijn cursief gedrukt.

Overeenkomstig de bij Housing First gehanteerde grondbeginselen komen alleen personen die lange tijd op straat geleefd hebben en bovendien te kampen hebben met problemen als gevolg van verslaving en/of geestelijke gezondheid in aanmerking voor dit type opvang. In de praktijk worden deze criteria met enige soepelheid gehanteerd: het Housing First project van de Samusocial, bijvoorbeeld, is bestemd voor jongeren. Anders dan bij begeleid wonen het geval is, wordt via het programma Housing First systematisch naar woonruimten gezocht c.q. naar mogelijkheden om mensen een duurzaam onderkomen te bieden.

De tweede ETHOS-categorie omvat ook transitwoonruimte (met begeleiding). Voor de Brusselse context kunnen we deze definitie van transitwoning uit de Brusselse Huisvestingscode overnemen:

“[Een] woning die bestemd is voor een specifieke doelgroep waarvoor sociale begeleiding wordt ingesteld en die niet langer dan achttien maanden betrokken wordt”.

Het moet dus gaan om een tijdelijke woning waarvoor de wetgeving sociale begeleiding voorziet.

De conceptuele categorie ‘thuisloos’ verwijst eveneens naar mensen in opvang voor asielzoekers en immigranten. Gezien de opvangcrisis voor vluchtelingen en de preciaire huisvestingssituatie van heel wat asielzoekers, (erkende) vluchtelingen en mensen zonder wettig verblijf, leek het ons voor de hand liggend om de sector hulp aan migranten/vluchtelingen bij deze telling te betrekken, teneinde hierover zo veel mogelijk bruikbare gegevens te verzamelen. Deze gegevens zijn zeker van belang voor het Brussels Gewest, dat door de aanwezigheid van officiële instellingen als de Dienst Vreemdelingen Zaken (DVZ) en het Hoog Commissariaat voor de Vluchtelingen (UNHCR) een aantrekkelijk en dus belangrijk aankomstpunt vormt.

Deze gegevens zijn pas met ingang van de telling van maart 2017 (tijdens het Winterplan) systematisch verzameld. Vanwege de wijze waarop de telling van 2018 is uitgevoerd hebben we niet hetzelfde peil van volledigheid kunnen bereiken als in 2017. De structuren die noodopvang bieden aan migranten en vluchtelingen zijn wel in aanmerking genomen en in de cijfers van de telling verwerkt. En dat geldt ook voor bepaalde structuren die al geruime tijd een rol spelen in de sector, zoals Pag-Asa. Deze kwestie moet nog geanalyseerd worden om de kwaliteit van volgende tellingen te verbeteren.

Ook mensen die (binnenkort) uit een instelling komen vallen onder de categorie thuisloos. De penitentiaire instellingen beschouwen in dat kader alle ex-gedetineerden die in aanmerking komen voor een ‘vrijlatings- of starterskit’ als thuisloos. Het doel van deze kit is de meest kwetsbare personen op het moment van hun vrijlating te voorzien van enkele basismiddelen om tijdens de eerste drie dagen na de gevangenis hun zaken op orde te brengen. Deze kits worden sinds april 2012 uitgedeeld. De directies van de penitentiaire instelling mogen ze toewijzen, als de betrokkenen aan 2 criteria voldoen, te weten: op het moment van vrijlating minder dan € 100 bezitten en nergens terecht kunnen

2.1.3. Instabiele huisvesting

De derde categorie betreft mensen met instabiele huisvesting.

Deze groep is het moeilijkst te vatten, aangezien dit soort leefsituaties niet in de officiële statistieken zijn verwerkt. Het zijn mensen die tijdelijk bij familie of vrienden verblijven, mensen die geen officieel huurcontract hebben of mensen die illegaal terreinen bezetten. In Brussel zijn er geen officiële cijfers voorhanden over dit soort leefsituaties.

Via enquêtes in de Brusselse dagcentra voorafgaand en volgend op de telling hebben we toch gegevens verzameld om zicht te krijgen op de verschillende overlevingsstrategieën

Als het gaat om mensen die met uitzetting of huiselijk geweld worden bedreigd, dan heeft La Strada geen toegang tot de officiële gegevens. We verzamelen echter gegevens bij de centra voor bescherming van slachtoffers van huiselijk geweld, en weten daarom hoeveel personen er op de nacht van de telling in zulke centra verbleven.

2.1.4. Ontoereikende huisvesting

De vierde conceptuele categorie (mensen met ontoereikende huisvesting) omvat een eerste operationele categorie die betrekking heeft op mensen die in tijdelijke of niet-conventionele woningen verblijven. In Brussel verwijst die categorie naar mensen die in niet-erkende opvangstructuren (NEOS) of door geloofsgemeenschappen zijn opgevangen, en naar mensen die verblijven in onderhandelde bezettingen. NEOS staat voor structuren die dak- en thuislozen tegen betaling een verblijf aanbieden, maar niet erkend zijn, geen subsidie ontvangen en niet door de autoriteiten worden gecontroleerd. Ze hoeven niet te voldoen aan bepaalde voorschriften zoals die volgens de wet wel gelden voor de diensten die dak- en thuislozen opvang bieden. De NEOS zijn ofwel commerciële ondernemingen, ofwel VZWO's; sommige ervan volgen goede werkwijzen, bij andere worden onrustbarende situaties geconstateerd die op misstanden wijzen (misbruik van personen en hun bezittingen).

Deze categorie omvat ook personen die tijdelijk door religieuze gemeenschappen zijn opgevangen of onderdak vinden in een gebouw dat door een religieuze autoriteit wordt beheerd.

Met onderhandelde bezettingen, sinds 2013 opgenomen in de Brusselse Huisvestingscode, wordt verwezen naar de tijdelijke bezetting van leegstaande gebouwen waarbij vooraf een overeenkomst wordt afgesloten met de eigenaar. Overeenkomsten kunnen worden afgesloten met zowel private als publieke eigenaars, waaronder sociale huisvestingsmaatschappijen. De overeenkomst legt de huurders een vooral symbolische vergoeding open stipuleert omkadering door een sociale organisatie op basis van een participatief, gemeenschapsgericht en solidair model, zodat maatschappelijk kwetsbare personen toegang krijgen tot huisvesting (zoals, bijvoorbeeld, het project Leeggoed met ondersteuning van Samenlevingsopbouw Brussel). De Brusselse Federatie van Huurdersverenigingen (BFUH-FéBUL) wordt sinds 2014 erkend voor de rol die deze federatie speelt als bemiddelaar voor de eigenaars en voor de expertise bij het regelen van de omkadering door organisaties die dergelijke projecten steunen en begeleiden. De BFUH-FéBUL werkt samen met La Strada bij het verzamelen van gegevens over mensen die gehuisvest zijn in de onderhandelde bezettingen.

De categorie ontoereikende huisvesting omvat ook al die personen die in kraakpanden of voor bewoning ongeschikt geachte onderkomens verblijven. Kraakpanden zijn volgens de wet onbewoonbare of leegstaande gebouwen. De levensomstandigheden van de bewoners kunnen sterk variëren – soms verschillen ze niet veel van die van buitenslapers.

Het is moeilijk gegevens te verkrijgen over personen die in kraakpanden verblijven

Met hulp van de BFUH hebben we althans enige informatie kunnen bekomen, maar dan gaat het om de grootste, bekendste en meest actieve panden. De anti-kraakwet heeft grote gevolgen gehad voor de kwaliteit van de vergaarde gegevens; kraakpanden zijn nu weer – meer dan ooit – in de clandestiene sfeer geraakt.

Tot slot, wat 'personen die in een overbevolkt gebouw wonen betreft' (13): La Strada beschikt niet over cijfermateriaal met betrekking tot mensen die in Brussel onder deze noemer vallen of gelegenheden om ze te tellen. We wijzen er wel op dat het Observatiecentrum voor de Huurprijzen in een onderzoek van 2017 vaststelde dat 26% van de onderzochte 4500 woonruimten als overbevolkt werden aangemerkt, waarvan 6% ernstig overbevolkt (De Keersmaecker M.-L., 2018, p 29).

2.1.5. Samenvattend

Bij de telling van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen heeft La Strada gegevens kunnen verzamelen voor 9 van de 13 operationele categorieën van de ETHOS-typologie. Mensen met instabiele huisvesting, personen die met uitzetting bedreigd worden, personen die onder dreiging van huiselijk geweld leven en mensen die in ernstig overbevolkte woonruimte leven blijven vooralsnog buiten zicht, aangezien we tot op heden geen statistische tools hebben om ze tellen.

Verder is het zo dat voor de categorieën die wel in de telling zijn verwerkt geldt dat de gegevens een lage schatting van de werkelijke situatie opleveren, omdat de vergaarde gegevens niet volledig zijn. Dat geldt zeker voor het aantal mensen in transit (onvoldoende feedback van de OCMW's), mensen in opvang voor migranten en kraakpanden (niet al die panden onderhouden betrekkingen met de BFUH).

2.2. Aanpak, mobilisatie en informatie van de betrokken sectoren

Elke telling geschiedt in nauwe samenwerking met de Brusselse dak- en thuislozenzorg. Verwante sectoren – MIVB, NMBS, Leefmilieu Brussel, enz. – verlenen ook medewerking. Gemeenten en OCMW's worden geconfronteerd met deze problematiek en bieden daarom hun steun aan. De expertise en medewerking van al die organisaties, diensten en vrijwilligers is nodig voor:

- ▶ het identificeren van de precieze geografische locaties waar daklozen tijdens de nacht in kwestie verblijven. Op die manier kan La Strada de vindplaatsen in kaart brengen en de zones voor de telling afbakenen;
- ▶ deelname aan de telling. Om de 19 gemeenten van het Brussels Gewest te bestrijken hebben we minstens 180 tellers nodig;
- ▶ de vaststelling van het aantal personen die gebruik maken van het aanbod van de residentiële diensten en begeleiding aan huis (thuislozenzorg en hulp aan migranten);
- ▶ het uitvoeren van een enquête een aantal dagen vóór, en de dag ná de telling, teneinde informatie te verzamelen over verborgen thuisloosheid, vooral als het gaat om mensen met instabiele huisvesting (bij vrienden of familie) of ontoereikende (ongezonde of ongeschikte) huisvesting, en – tot slot – de resultaten te controleren;
- ▶ het valideren van de resultaten van de telling en het analyseren van de verzamelde gegevens.

2.2.1. Mobilisatie van de partners

De eerste stap bestaat erin organisaties binnen de thuislozenzorg en andere partners uit te nodigen deel te nemen aan dit op de verzameling van gegevens gerichte evenement. Heel belangrijk is dat de doelstellingen van de tellingen (en de meerwaarde ervan) duidelijk worden uitgelegd. Via mailing en informatiemomenten wordt uitleg verschaft over de resultaten van de vorige telling, de voorbereidende stappen (zoals, bijvoorbeeld, de identificatie van verblijfplaatsen), het verloop van de tellingen, de pre- en post-enquête en de in te vullen formulieren.

Organisaties worden aangespoord om hun gegevens te delen. De medewerkers van de diensten (thuislozenzorg, de sector hulp aan asielzoekers en migranten en andere sectoren en diensten die regelmatig met dak- en thuislozen werken en hun vrijwilligers) worden verzocht om deel te nemen aan de telling. Lokale overheden (gemeenten en OCMW's) ontvangen een verzoek om hun diensten toestemming te verlenen om te participeren. Gelet op het grote aantal te bezoeken wijken doen we ook een beroep op vrijwilligers van het Rode Kruis.

2.2.2. Gegevens uit de structuren voor opvang

Onthaalhuizen en andere opvangstructuren (centra voor noodopvang, niet-erkende opvangstructuren, onderhandelde bezettingen, opvangstructuren en initiatieven voor migranten, enzovoorts) worden uitgenodigd om de cijfers omtrent de verblijven (aantal mannen, vrouwen en kinderen jonger dan 18 jaar) tijdens de nacht van de telling te verstrekken. La Strada verspreidt voor dit doel op voorhand – via de federaties of koepelstructuren – formulieren, welke op het moment van de telling (of ten laatste de volgende dag) moeten worden ingevuld en vervolgens terugbezorgd aan La Strada.

Ook de geloofsgemeenschappen en de Brusselse ziekenhuizen worden ingeschakeld en gevraagd het aantal personen door te geven dat de nacht van de telling bij hen verblijft. Voor de ziekenhuizen gaat het dan om de dakloze personen die zich tijdens de nacht van de telling bij de spoeddienst aanmelden.

2.2.3. Identificatie van de verblijfplaatsen

De nachtelijke telling bestrijkt alle 19 gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het is evenwel onmogelijk om in de loop van één uur alle toegankelijke openbare gebouwen, straten en parken in Brussel te doorkruisen – tenzij men over een leger vrijwilligers kan beschikken.

La Strada doet om te beginnen een beroep op de expertise en kennis van de betrokken diensten en sociale werkers om de voornaamste plaatsen waar dak- en thuislozen s' avonds en 's nachts verblijven in kaart te brengen. Het is van groot belang deze plaatsen niet meer dan de maand voorafgaand aan de telling te identificeren om aldus over zo actueel mogelijke informatie te beschikken. Veel mensen brengen de dag door op straat (bijvoorbeeld om te bedelen) maar keren voor de nacht terug naar hun (precaire) woning of een opvangstructuur waar ze tijdelijk verblijven. Bij het identificeren van de locaties moet er ook rekening worden gehouden met het tijdstip van de telling, zodanig dat enkel plaatsen waar daklozen de nacht doorbrengen in aanmerking worden genomen.

In het Brussels Gewest zijn het vooral de straathoekwerkers die over de nodige informatie beschikken. Zij worden dus als eersten ondervraagd over de plaatsen waar dak- en thuislozen de nacht doorbrengen. Het straathoekwerk beschikt over de grootste expertise met betrekking tot deze plaatsen, maar ook andere organisaties en particulieren kunnen vindplaatsen doorgeven. De straathoekwerkers volgen dus ook informatie van burgers bij het identificeren van plaatsen die door daklozen worden gebruikt.

De vindplaatsen worden vervolgens op de kaart van het Brussels Gewest opgetekend.

Deze kaart wordt in 'logische' zones opgedeeld, waarbij dicht bij elkaar liggende verblijfplaatsen in onderzoekszone's worden samengebracht. We gaan er daarbij vanuit dat alle zones binnen de Brusselse Vijfhoek binnen één uur te voet kunnen worden doorkruist. Buiten de Vijfhoek moet dit mogelijk zijn met de fiets of per auto.

Tot slot wordt er contact opgenomen met al die openbare transportmaatschappijen in het Brussels Gewest welke een (ondersteunende) rol kunnen spelen bij de uitvoering van de telling. Zowel de MIVB als de NMBS worden bevraagd over de plaatsen in de tram-, metro en treinstations waar daklozen 's avonds verblijven. Ze worden ook verzocht hun veiligheidsagenten ter beschikking te stellen voor de telling in hun respectieve stations. De Brusselse uitbaters van commerciële parkeergarages (Q-Park, Indigo en Interparking) worden eveneens gecontacteerd om La Strada verblijfplaatsen door te geven en tellers tijdens de nacht van de telling toegang tot hun parkeergarages te verlenen.

Voor deze telling werd het Brussels Gewest opgedeeld in 70 zones, die door 134 tellers doorkruist werden. Door het toenemend aantal gesignaleerde plaatsen en een bredere verspreiding over het Brussel Gewest, werden er dit keer voor meer zones fietsen en auto's ingezet.

Elk team krijgt enkel informatie over de gesignaleerde prioritaire plekken in de hun toegewezen zone. De kaart van het Brussels Gewest en de gesignaleerde locaties wordt als vertrouwelijke informatie beschouwd. Enkel het team van La Strada heeft toegang tot het geheel van deze gegevens.

2.3. De nachtelijke telling

De methode van de nachtelijke telling bestaat erin de personen te tellen die 's nachts in de openbare ruimte slapen, hetzij buiten (op straat, in parken, enzovoorts), hetzij binnen (tram-, metro- en treinstations, inkomhallen van openbare gebouwen).

De telling is enkel mogelijk door de mobilisatie van veel 'tellers' die zich als vrijwilliger willen inzetten voor dit evenement. La Strada doet enkel een beroep op tellers met een zekere kennis van, en affiniteit met dak- en thuislozen.

Op deze manier overstijgen we met de telling de vooroordelen en clichés met betrekking tot dak- en thuislozen. Bij het samenstellen van de teams wordt er naar gestreefd ervaren tellers (uit straathoekwerk en mobiele hulpteams) te koppelen aan nieuwkomers (minder bekend met de doelgroep). Zodra de teams samengesteld zijn, wordt er aan elk team een zone toegekend, rekening houdend met hun mogelijkheden en vervoersmiddelen en hun kennis van het Brusselse Gewest.

Net zoals bij de vorige edities vond de telling plaats binnen het tijdsbestek één uur, van 23u tot 24u.

De tellers – het zijn vrijwilligers, ze krijgen geen vergoeding van La Strada – komen op de avond van de telling bijeen, drie uur voor telling zelf van start gaat. Tijdens de briefing maken de tellers kennis met hun teamleden en de hun toegewezen zone. De methodologie en de doelstellingen van de straattelling worden toegelicht door de verantwoordelijken van La Strada.

Elk team krijgt een kaart van de toegewezen zone. Die is duidelijk afgebakend en vermeldt de prioritaire punten en straten. De tellers worden verzocht voorrang te geven aan deze punten,

die vooraf aangemerkt werden als mogelijke locaties waar dak- en thuislozen de nacht doorbrengen. Om dubbele tellingen te vermijden mogen de tellers onder geen beding personen registreren die zich buiten hun zone ophouden, ook niet wanneer het een aangrenzende zone betreft.

Voor de start van de telling wordt aan alle deelnemers gevraagd een 'moreel engagement' te ondertekenen waarin ze beloven de personen die in de openbare ruimte verblijven te respecteren en hen niet te storen of wakker te maken. De tellers verbinden zich ertoe de vertrouwelijkheid van de gegevens te verzekeren door de verzamelde gegevens met betrekking tot deze personen en hun verblijfplaatsen enkel mee te delen aan de medewerkers van La Strada, die instaan voor de verwerking en analyse van deze gegevens in het kader van de dak- en thuislozentelling.

Na de briefing verplaatsen de verschillende teams zich naar de hun toegewezen zone en starten stipt om 23u met de telling, waarmee ze doorgaan tot precies 24u. De teams (of ten minste één van de twee leden) keren terug naar het verzamelpunt om de ingevulde formulieren in te dienen. Elk formulier wordt samen met een medewerker van La Strada gecontroleerd om er zeker van te zijn dat de verzamelde gegevens leesbaar en betrouwbaar zijn. De gegevens worden vervolgens gecodeerd in een databank, waarna ze worden geanalyseerd.

We wijzen er tot slot op dat de nachtelijke telling een belangrijk moment is voor de partners uit de thuislozenzorg en verwante sectoren en diensten die met dak- en thuislozen werken. Uit respect voor al de betrokken personen wordt elke aanwezigheid van journalisten en de media geweerd.

2.4. Pre- en post-enquête

Om de resultaten van de telling te staven en een volledig beeld te bekomen van de verschillende leefsituaties, worden er twee weken vóór de telling en de dag ná die telling enquêtes georganiseerd in de dagcentra, de noodopvang en het straathoekwerk. Hierbij spelen de ervaringsdeskundigen een belangrijke rol.

Tijdens de pre-enquête wordt in de eerste plaats gekeken naar enkele socio-demografische variabelen, het gebruik van de sociale diensten door dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen, en de verblijfplaats van deze zelfde mensen tijdens de voorbije nacht en de afgelopen week. We hanteren hiervoor de vragenlijst van de telling in 2010. De interviews worden gerealiseerd aan de hand van een vragenlijst op een open en empathische manier, aangepast aan de doelgroep. De gegevens van deze extra enquête betekenen extra input voor het bepalen van de prioritaire punten en de afbakening van de zones.

De post-enquête heeft een tweeledig doel: we kunnen zo de verschillende leefsituaties die in de telling zijn verwerkt opnieuw indelen en daarnaast een idee krijgen van het aantal personen dat niet in de telling is opgenomen (verborgen thuisloosheid).

De post-enquête wordt in nauwe samenwerking met de dagopvang en het straathoekwerk uitgevoerd. Deze diensten worden niet alleen geconsulteerd over de modaliteiten van de enquête maar ze worden ook betrokken bij het stellen van vragen aan hun gebruikers. Ze bereiken in de loop van de dag mensen die tijdens de nacht van de telling mogelijk geen beroep hadden gedaan op één van de opvangstructuren of daar niet terecht konden.

De meeste van deze laagdrempelige diensten staan onder grote werkdruk. Om hun medewerkers niet extra te belasten werden teams van ervaringsdeskundigen en studenten aangetrokken om de enquêtes te realiseren. Bij de selectie van de studenten werd rekening gehouden met hun talenkennis.

La Strada streeft ernaar deze diensten zoveel mogelijk te betrekken bij de enquêtes om een zo volledig mogelijk beeld te kunnen schetsen van de diversiteit van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen in het Brussels Gewest en de behoeften van deze personen. Vóór de telling werden bij 13 diensten 33 enquêtes afgenomen, en 83 de dag erna. Zie de bijlage voor het overzicht van de deelnemende diensten en de vragenlijsten.

2.5. Meerwaarde en beperkingen van de methodologie

Precies zoals bij vorige tellingen van de Brusselse dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen, heeft ook deze vierde telling zijn beperkingen. De telling is een momentopname en geeft dus een beeld van de situatie op één bepaald moment.

De telling is een statistisch instrument, en dat instrument is in de loop van 10 jaar ontwikkeld en verfijnd. Ook de context waarin de laatste telling heeft plaatsgevonden is vanwege de migratiecrisis van de laatste jaren sterk gewijzigd. Het is, zoals gezegd, een momentopname: ontwikkelingen kunnen alleen worden geduid door tellingen met elkaar te vergelijken. Het is dus zaak vast te stellen welke verschuivingen samenhangen met de verbetering van het statistisch instrument, en welke het gevolg zijn van een verander(en)de werkelijkheid. Het instrument is tussen 2008 en 2014 vrij ingrijpend ontwikkeld, onder andere door het integreren van nieuwe gegevensbronnen. Sinds 2014 is er echter niet veel aan gewijzigd.

Bij de telling van de Brusselse dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen worden data verzameld over het aantal mensen in de verschillende leefsituaties beschreven in de ETHOS-typologie (en dus niet over individuele profielen van de onderzochte groep). Uit de trends die sinds de eerste telling in 2008 duidelijk zijn geworden, kunnen echter verschuivingen in die profielen worden afgeleid. Voor meer informatie over het profiel van gebruikers van de centra voor nood- en crisisopvang, de onthaalhuizen en diensten voor begeleiding aan huis verwijzen we naar het rapport dat La Strada in het kader van de centrale gegevensregistratie in de loop van 2019 zal publiceren.

Ten slotte willen we benadrukken dat de cijfers die in dit rapport zijn opgenomen de werkelijkheid in een verzwakte vorm weergeven. Ondanks de goede samenwerking met alle betrokken partners blijft het zeer moeilijk om gegevens te verzamelen over leefsituaties die onder de noemer ‘verborgen thuisloosheid’ kunnen worden ondergebracht (mensen die tijdelijk onderdak vinden bij vrienden of familie, mensen die met uitzetting worden bedreigd, enzovoorts).

3. Resultaten van de op 5 november 2018 gehouden telling van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen

3.1. Context

Maandag 5 november 2018 viel aan het einde van de eerste koudeperiode van de winter van 2018-2019. De temperaturen bleven gedurende een gehele week onder de 5 graden, maar het was wel droog – in de dagen voorafgaand aan de telling is er geen neerslag opgetekend. Het is mogelijk dat die eerste koudeperiode een aantal mensen heeft doen besluiten onderdak te zoeken. In de openbare ruimte zijn veel sporen van de aanwezigheid van mensen gevonden, wat in die richting lijkt te wijzen (75).

Vergeleken bij 2016 waren er minder militairen aanwezig op straat. Een aantal veiligheidsmaatregelen bleef wel gehandhaafd, zoals de sluiting van stations gedurende een deel van de nacht.

3.2. Algemene situatie:

Figuur 1 geeft een overzicht van de resultaten van de telling voor drie van de vier conceptuele ETHOS-categorieën uit het schema: daklozen, thuislozen en mensen in een ontoereikende huisvesting. Voor de conceptuele categorie instabiele huisvesting hebben we nog niet de juiste middelen om genoegzaam betrouwbare cijfers te verzamelen.

Het is namelijk heel moeilijk over een wat langere periode statistieken bij te houden over mensen die bij familie of vrienden verblijven, personen die met uitzetting bedreigd worden of mensen die onderhuren zonder behoorlijke huurovereenkomst. De pre- en post-enquêtes, die voorafgaand aan de telling en de dag erna zijn gerealiseerd, geven een kwalitatief beeld van de verschillende precare huisvestingssituaties. De resultaten van deze enquêtes worden verderop in dit rapport als aanvullende gegevens weergegeven.

De categorie **dakloos** verwijst naar de mensen die in de openbare ruimte overnachten – op straat, in parken, in tenten, in metro- of treinstations of andere (delen van) openbare

gebouwen en de mensen die de nacht van de telling een beroep deden op de nood- of crisisopvang. De categorie **thuisloos** omvat de mensen opgevangen in onthaalhuizen of OMWC-transitwoningen en mensen die langdurig begeleiding in de woning ontvangen. De verschillende leefsituaties in alternatieve opvangstructuren en precare woonvormen vallen onder **ontoereikende huisvesting**.

Leefsituaties		Mannen	Vrouwen	Onbepaald	Kinderen	Totaal
Dakloos	Straat	327	67	133	19	546
	Openbaar vervoer	160	14	9	0	183
	Parkings	0	0	0	0	0
	Parken & bossen	17	3	9	1	30
	Nood- en crisisopvang	260	220	0	227	707
	Burgerplatform	651	16	0	18	685
Thuisloos logement	Onthaalhuizen	401	253	0	256	910
	Transitwoningen (OCMW's)	10	6	0	4	20
	Begeleid wonen	475	439	0	480	1394
	Housing First	79	41	0	0	120
Ontoereikende huisvesting	Religieuze gemeenschappen	106	155	0	4	265
	NEOS	176	34	0	0	210
	Kraakpanden	160	55	10	11	236
	Onderhandelde bezettingen	152	108	1	72	333
Ziekenhuizen		54	8	0	0	62
Totaal		3028	1419	162	1092	5701
Totaal zonder begeleid wonen Housing First		2474	939	162	612	4187

Figuur 2. Verdeling van de getelde mensen tijdens de nacht van 5 november 2018 in het Brussels Gewest, per leefsituatie (La Strada 2019).

Tijdens de nacht van de telling – 5 november 2018 – werden in totaal **4187** personen geteld, waarvan **51% daklozen**, **22% thuislozen** en **25% personen in ontoereikende huisvesting**. Daarnaast brachten 62 niet over een woning beschikkende personen (1,5%) de nacht door in een ziekenhuis in het Brussels Gewest (leefsituatie niet omschreven in ETHOS-typologie).

Het resultaat loopt op tot 5701 dak- en thuislozen/slecht gehuisveste personen, als we de mensen in begeleid wonen meetellen (of dat nu 'klassiek' begeleid wonen of begeleid wonen in het kader van een Housing First-project is). Deze groepen vallen onder de ETHOS-categorieën voor dak- en thuislozen, maar we hebben samen met het begeleidend comité besloten om deze cijfers apart te behandelen, net zoals we dat in vorige rapporten hebben gedaan. Om mensen die gebruik maken van de faciliteiten die begeleid wonen biedt aan te merken als personen zonder huisvesting lijkt ons niet geheel juist. Ook de FEANTSA, de entiteit die de ETHOS-typologie heeft ontworpen, heeft Housing First en begeleid wonen uit de nieuwe typologie (ETHOS Light) weggenomen.

Leefsituaties		2016		2018		Evolutie 2016-2018	
Dak-loos	Openbare ruimte	707	20,9%	759	18,1%	+52	+7,4%
	Nood- en crisisopvang	474	14%	707	16,9%	+233	+49,1%
	Burgerplatform	/	/	685	16,4%	/	
Thuis-loos	Onthaalhuizen	854	25,2%	910	21,7%	+56	+6,5%
	Transitwoningen (OCMW's)	/	/	20	0,5%	/	
Ongeschikte woonruimte	Religieuze gemeenschappen	189	5,6%	265	6,3%	+76	+40,2%
	NEOS	288	8,5%	210	5%	-78	-27,1%
	Kraakpanden	587	17,3%	236	5,6%	-351	-59,8%
	Onderhandelde bezettingen	275	8,1%	333	7,9%	+58	+21,1%
Ziekenhuizen		12	0,3%	62	1,5%	+50	+416,7%
TOTAAL		3386	100%	4187	100%	+801	+23,6%

Figuur 3. Verdeling van de in het Brussels Gewest getelde personen (per categorie) en evolutie tussen 2016 en 2018 (La Strada, 2019).

Er werden in totaal 801 mensen méér geteld, wat een stijging inhoudt van 23,6% vergeleken bij de resultaten van de telling van 2016. Zoals we hieronder zullen toelichten stijgt het aantal getelde mensen niet voor elke categorie op dezelfde wijze. Opvallend is de **enorme stijging van het aantal mensen die als dak- of thuisloos worden aangemerkt**: van 1181 tot 2151 (+82,1%).

Opmerkelijk is ook dat de erkende diensten voor hulp aan dak- en thuislozen slechts **38,6% van het totale aantal getelde personen opvangen**, waarvan 17% in de centra voor nood- en crisisopvang, en ongeveer 22% in onthaalhuizen en onder de OCMW's vallende transitwoningen. Dit percentage is sinds 2016 min of meer gelijk gebleven, terwijl het aantal beschikbare plaatsen in de centra voor noodopvang is toegenomen. De meerderheid van de dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen blijkt dus geen gebruik te maken van (onmisbare) psychische en sociale begeleiding.

Tot slot wijzen we er nogmaals op dat deze resultaten een afgezwakte versie van de werkelijkheid weergeven. Om te beginnen is het zo dat de bestaande gegevensbronnen hoe dan ook een vertekend beeld geven, en niet altijd volledig zijn (we zullen dat later in detail toelichten). Belangrijker is echter dat er veel leefsituaties zijn waarvoor we op dit moment geen betrouwbare gegevensbronnen hebben.

3.2.1. Evolutie 2008-2018

De telling van 2018 vertegenwoordigt een waterscheiding. Deze vijfde telling – zesde, als we de in 2017, tijdens het winterplan uitgevoerde telling meerekenen – verschaft ons de middelen om de ontwikkelingen op het gebied van dak- en thuisloosheid (en slechte huisvesting) in het Brusselse Gewest over een periode van tien jaar te analyseren. In die tien jaar zijn er op gewestelijk niveau twee legislaturen geweest. Het is nu een goed moment om de onderliggende tendensen te identificeren en conclusies voor de lange termijn te trekken.

Leefsituaties	2008		2010		2014		2016		2018		Evolutie 2008-2018
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	%
Openbare ruimte	269	15,6	329	16,9	412	15,8	707	20,9	759	18,2	+182,1%
Nood- en crisisopvang	234	13,5	282	14,5	367	14,1	474	14	707	17	+202,1%
Burgerplatform	/		/		/		/		685	16,4	/
Onthaalhuizen	785	45,4	772	39,7	813	31,2	854	25,2	910	21,3	+15,9%
Transitwoningen (OCMW's)	/		/		/		/		20	0,5	/
Religieuze gemeenschappen	/		/		44	1,7	189	5,6	265	6,4	+502,3%
NEOS	165	9,5	189	9,7	316	12,1	288	8,5	210	5	+27,3%
Kraakpanden	60	3,5	100	5,1	422	16,2	587	17,3	236	5,7	+293%
Onderhandelde bezettingen	216	12,5	275	14,1	193	7,4	275	8,1	333	8	+54,2%
Ziekenhuizen	/		/		36	1,4	12	0,3	62	1,5	+72,2%
TOTAAL	1729	100	1947	100	2603	100	3386	100	4187	100	+142,2%

Figuur 4. Verdeling van de in het Brussels Gewest getelde personen (per categorie) en evolutie tussen 2008 en 2018 (La Strada, 2019).

Figuur 3 geeft ons een overzicht van de resultaten van de tellingen die La Strada heeft verricht buiten de winterplannen. Om gelijke situaties met gelijke situaties te kunnen vergelijken hebben we de telling van maart 2017 met opzet buiten beschouwing gelaten.

Het totale aantal getelde dak- en thuislozen en mensen in ontoereikende huisvesting blijft stijgen. Dat aantal is in tien jaar meer dan verdubbeld (+142,2%) – van 1729 tot 4187.

Uiteraard kan een deel van die toename worden toegeschreven aan de verbetering van het statistische instrument dat de telling in wezen is. Bij elke nieuwe telling worden er immers nieuwe gegevensbronnen geïncorporeerd (religieuze gemeenschappen, ziekenhuizen, transitwoningen, enzovoorts), terwijl kennis van de problematiek en verdieping van de tot stand gebrachte partnerschappen blijven bijdragen tot een verhoogde precisie en volledigheid van de gegevensbronnen.

La Strada werkt evenwel al enige jaren volgens een methodologie die gelijk is aan die welke bij de eerste telling is gebruikt, terwijl het merendeel van de partners van toen ook nu weer

meewerkten. De sterke stijging van de getelde aantallen dak- en thuislozen is dus eerst en vooral een weerspiegeling van een steeds hardere werkelijkheid, en niet eenvoudigweg de weerslag van een wijziging van het statistisch perspectief. Zeker als je bedenkt dat er sinds 2014 geen nieuwe gegevensbronnen zijn geïncorporeerd (het burgerplatform en de transitwoningen vormen een geval apart, dat later besproken zal worden).

In de loop van de afgelopen tien jaar is in Brussel het aantal getelde personen voor alle ETHOS-leefsituaties tezamen toegenomen. Opvallend is vooral de stijging van het aantal mensen in de openbare ruimte – het getelde aantal is in voornoemde periode bijna verdrievoudigd (+182,1%) – terwijl de gehanteerde methodologie geheel ongewijzigd is gebleven. Na een piek in 2014 in 2016 is het aantal mensen dat de nacht in de openbare ruimte doorbrengt ook tussen 2016- en 2018 blijven stijgen, zij het iets minder snel.

De wat tragere stijging tussen 2016 en 2018 is vooral toe te schrijven aan de toename van het aantal beschikbare plaatsen in de centra voor nood- en crisisopvang, aangezien de Samusocial in diezelfde periode 200 extra plaatsen heeft gecreëerd. Dat blijkt ook elders uit de cijfers: het aantal mensen dat in centra voor nood- en crisisopvang werd geteld is in tien jaar meer dan verdrievoudigd (+202,1%). We zien verder dat bijna de helft van deze stijging in de laatste twee jaar is gerealiseerd.

Uiteraard heeft de oprichting van het Burgerplatform een belangrijke invloed gehad op het aantal mensen dat in de openbare ruimte is geteld. Het Platform kan als operator niet goed in een categorie worden ingedeeld, aangezien het verschillende vormen van opvang in praktijk brengt (bij burgers thuis en in collectieve huisvesting, zoals bij Porte d'Ulysse). Het Burgerplatform heeft het beheer van nood- en crisisopvang in het Brussels Gewest drastisch veranderd. Men vraagt eens plaatsen bij de grondslagen en formele aspecten van het Platform, maar het is onmiskenbaar dat het een doelgroep heeft gevonden. Op de nacht van de telling zelf waren er 685 mensen via het platform in opvang ondergebracht, welk aantal bijna overeenkomt met het aantal personen dat op dat moment in erkende centra voor nood- en crisisopvang verbleef.

De enorme stijging van het verblijf in nood- en crisisopvang (+594,9% in tien jaar, als we het Burgerplatform meetellen) contrasteert sterk met de betrekkelijke stabiliteit van de aantallen mensen die binnen het netwerk van onthaalhuizen zijn geteld (+15,9%). Ondanks de constant hoge bezettingsgraad is het aantal beschikbare plaatsen in onthaalhuizen de afgelopen tien jaar vrijwel ongewijzigd gebleven.

Het lijkt er dus op dat opvang zonder meer als oplossing vaak wordt verkozen boven langere termijnoplossingen met de psychosociale begeleiding die onmisbaar is voor het vinden en behouden van woonruimte en heropname in de maatschappij.

Die vaststelling stemt niet vrolijk. We moeten haar intussen wel nuanceren.

Om te beginnen is het zo dat de actoren die met noodopvang belast zijn goed beseffen dat voor de re-integratie van personen een langere inspanning vereist is dan binnen het kader van klassieke noodopvang kan worden gerealiseerd. Deze actoren hebben daarom initiatieven ondernomen om meer te bieden dan alleen maar opvang. De Samusocial heeft in haar gezinsopvangcentrum in Sint-Lambrechts-Woluwe (114 personen) geprobeerd een

wat ambitieuzere lange termijnbegeleiding op te zetten. De toegangsdrempel ligt daar iets lager dan bij een klassiek onthaalhuis, zeker als het gaat om zaken als verblijfsstatuut. Het centrum in Woluwe is daarmee op de grens tussen eerstelijnsopvang (noodopvang) en tweedelijnsstructuren zoals onthaalwoningen komen te liggen.

Daar komt bij dat wat voor onthaalhuizen geldt (nu al tien jaar een vrijwel ongewijzigd aantal plaatsen) niet van toepassing is op begeleid wonen en Housing First: in deze sector neemt het aantal plaatsen gestaag toe, terwijl daar ook (in verschillende vormen) langere termijnbegeleiding wordt geboden aan dak- en thuislozen. Zoals we hierboven al hebben aangegeven, zal er verderop in dit rapport meer aandacht worden besteed aan begeleid wonen en Housing First.

Tot slot: het is niet mogelijk deze enorme toename van de noodopvang te duiden zonder de migrantenkwestie in de analyse te betrekken. Het huidige migratiebeleid heeft tot gevolg dat een belangrijk deel van de personen die momenteel in de structuren voor nood- en crisisopvang verblijven geen enkele hoop kunnen koesteren om hun situatie ooit te regulariseren. Het is daarom niet mogelijk om deze mensen werkelijk te begeleiden, ze te helpen met het activeren van sociale rechten, enzovoorts. Het enige dat kan worden gedaan is ze een onderdak bieden en trachten te verhinderen dat ze de nacht op straat moeten doorbrengen. Deze kwestie valt duidelijk buiten het bereik van het Brusselse Gewest – er zal op nationaal en supranationaal niveau een oplossing voor moeten worden gevonden.

3.2.2. Verdeling volgens gender

Figuur 4 toont de verdeling van de personen die tijdens de nacht van 5 november 2018 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn geteld, dit keer op basis van gender en leefsituatie. Net als bij eerdere tellingen vormen mannen de meerderheid in het totaal. Deze oververtegenwoordiging is vergeleken bij 2016 zelfs toegenomen (59,1% tegen 52,7%). Deze toename van het aandeel mannen is vooral het gevolg van de onthaal van migranten (95% mannen) door het Burgerplatform.

Het aandeel vrouwen is bijna gelijk aan het in 2016 vastgesteld aandeel (22,4% tegen 23%), waarbij aangetekend dient te worden dat het aantal dak- of thuisloze dan wel slecht gehuisveste vrouwen in absolute zin is toegenomen (939 tegen 778). Het aantal getelde vrouwen is voor elke levenssituatie gestegen, behalve in de NEOS en kraakpanden. De grootste stijging namen we waar bij de religieuze gemeenschappen, waar het aantal opgevangen vrouwen meer dan verdubbeld is (155 tegen 75 in 2016). Het aantal vrouwen in de openbare ruimte is met 68% toegenomen (84 tegen 50 in 2016), wat alarmerend is, als men bedenkt welke extra moeilijkheden op straat levende vrouwen ondervinden.

Leefsituaties	Mannen		Vrouwen		Onbepaald			Transgender		Minderjarigen	
	#	%	#	%	#	%		#	%	#	%
Openbare ruimte	504	66,4	84	11,1	151	19,9	/	20	2,6		
Nood- en crisisopvang	260	36,8	220	31,1	/		/			227	32,1
Burgerplatform	651	95	16	2,3	/		/			18	2,6
Onthaalhuizen	401	44,1	253	27,8	/		/			256	28,1
Transitwoningen (OCMW's)	10	50	6	30	/		/			4	20
Religieuze gemeenschappen	106	40	155	58,5	/		/			4	1,5
NEOS	176	83,8	34	16,2	/		/			/	
Kraakpanden	160	67,8	55	23,3	10	4,2	/	11	4,7		
Onderhandelde bezettingen	152	45,6	108	32,4	/		1	0,3	72	21,6	
Ziekenhuizen	54	87,1	8	12,9	/		/			/	
TOTAAL	2474	59,1	939	22,4	161	3,9		1	0,02	612	14,6

Figuur 5. verdeling van de personen die tijdens de nacht van 5 november 2018 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn geteld, op basis van gender en leefsituatie (La Strada, 2019).

Het aantal getelde minderjarigen blijft relatief stabiel en liep op van 609 tot 612. Tussen 2014 en 2016 was het aantal in de openbare ruimte getelde kinderen sterk gestegen – van 5 tot 24. Dat aantal is nu een beetje teruggelopen, maar in de nacht van de telling bleken toch 20 minderjarigen de nacht in de openbare ruimte door te brengen.

Samenhangend met de toename van het aantal beschikbare plaatsen in de centra voor nood- en crisisopvang is het aantal minderjarigen dat in die structuren verbleef sterk toegenomen, van 164 tot 245 (+64%).

De categorie “onbepaald” omvat de in de openbare ruimte getelde personen van wie we niet met zekerheid hebben kunnen vaststellen of het mannen of vrouwen waren. Dat er voor de kraakpanden een aantal personen onder ‘gender onbepaald’ staan vermeld heeft te maken met het feit dat het Collectif Afghan ons gegevens heeft verstrekt over het aantal ondergebrachte personen zonder gendervermelding.

3.3. Daklozen

3.3.1. Mensen die in de openbare ruimte leven

In de loop van één uur werden er op 5 november 2018 alles bij elkaar 759 mensen (waaronder 20 minderjarigen) geteld die deze nacht in de openbare ruimte verbleven. Ondanks de extra plaatsen bij de centra voor nood- en crisisopvang en de inspanningen van het Burgerplatform blijken dus steeds meer mensen de nacht van de telling op straat door te brengen. Dat is verontrustend.

Tussen 2016 en 2018 nam het aantal in de openbare ruimte getelde mensen met 7,4% toe (+ 52 personen). Die toename valt in het niet bij de tien maal hogere stijging die tussen 2014 en 2016 werd opgetekend (+72%). In die zin kunnen we zeggen dat het besluit van de gewestelijke autoriteiten om 227 extra plaatsen bij de Samusocial op Pointcarré 200 te openen, enerzijds, en de mobilisatie van het Burgerplatform anderzijds, een sociale catastrofe hebben vermeden, zonder evenwel te verhinderen dat het aantal mensen dat de nacht op straat doorbrengt opnieuw is toegenomen. Net als in 2016 blijkt dat ongeveer 1 op de 5 personen de nacht in de openbare ruimte verbleef.

Die cijfers zijn verontrustend – zeker als we bedenken dat ze een verwaterde versie van de werkelijkheid weergeven.

Om te beginnen zijn er op 75 plaatsen – op straat, in stations voor openbaar vervoer, parkeergarages, parken en bossen – sporen van de aanwezigheid van mensen aangetroffen: tenten, dekens, slaapzakken, karton, voedselresten en persoonlijke bezittingen. Het gaat hier om elementen die aanduiden dat één op meer personen de desbetreffende plaatsen bezetten, maar daar op het moment van de telling niet aanwezig waren.

De MIVB is bij de vorige tellingen een belangrijke partner geweest. MIVB-medewerkers beschikken over een uitgebreide kennis met betrekking tot de plaatsen op het netwerk die door daklozen worden gebruikt. Bij deze telling is de samenwerking echter niet zo vruchtbaar geweest als voorheen.

Allereerst bleek dat de MIVB-medewerkers op al die plekken binnen het netwerk waar ze een telling zouden uitvoeren de voor die telling vastgestelde methodologie niet hebben aangehouden. Ze hebben tellingen uitgevoerd om 16h, 17h, 22h en 22h30, en dus niet uitsluitend tussen 23h en middernacht, zoals voorgeschreven. Aldus zijn er 178 personen niet in de officiële resultaten van de telling opgenomen, aangezien ze buiten het daarvoor bepaalde tijdsbestek zijn geteld. Gelukkig was er voor deze zones een dubbele telling voorzien, zodat de resultaten van de MIVB-medewerkers konden worden vergeleken met die van andere vrijwilligers, waardoor het gegevensverlies zo veel mogelijk beperkt kon worden gehouden.

Verder had de MIVB La Strada op de dag van de telling doorgegeven dat er op de verschillende tram- en metro geen tellingen zou worden gehouden, zoals vooraf overeengekomen. De vrijwilligers die op straatniveau tellingen verrichtten zijn daarom gevraagd om de stations van de metro en pré-metro in te gaan, wat wel betekende dat de door hen te doorkruisen zones

in omvang toenamen. Er zijn voorts speciale metro-teams samengesteld om althans een deel van de stations te bezoeken.

Als gevolg van deze te elfder ure doorgevoerde reorganisatie hebben we – hoewel we voor de telling 134 vrijwilligers konden inzetten – toch niet over voldoende tellers/vrijwilligers kunnen beschikken, met als gevolg dat drie zones niet onderzocht zijn. Het gaat hier om de zone rond het Egmontpaleis, met een deel van de kleine ring tussen Troon en Louiza (zone 19), de directe omgeving van het Constant Vandenstock-stadion te Anderlecht (zone 40) en de zone bestaande uit het Keymplein en Drie Linden te Watermaal-Bosvoorde (zone 65). Het gegevensverlies voor deze zone wordt helaas op geen enkele wijze gecompenseerd.

Tot slot zijn er 65 personen geïdentificeerd als in beweging/onderweg, waarvan 45 op straat en 20 op het MIVB-netwerk. Het gaat hier om mensen die nog niet voor de nacht waren neergestreken, maar die op grond van een aantal indicatoren als (vermoedelijk) dakloos konden worden aangemerkt (slaapzakken, meerdere tassen met persoonlijke bezittingen, enzovoorts). De meeste van deze personen werden rond het Maximiliaanpark gesignaleerd. Migranten komen tegen die tijd met de laatste trein terug van de kust, nadat ze gedurende de dag geprobeerd hebben Engeland te bereiken. En er zijn natuurlijk veel mensen die rond 23h30 (of middernacht) nog geen plaats hebben gekozen om de nacht door te brengen. Deze personen zijn dan ook niet opgenomen in de resultaten van de telling.

Zones	2008		2010		2014		2016		2018	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
3 Hoofdstations	143	54,6	181	55	132	32	123	17,4	119	15,7
Vijfhoek	78	29,8	99	30,1	171	41,5	274	38,7	227	29,9
Buiten de vijfhoek	41	15,6	49	14,9	109	26,4	310	43,8	413	54,4
Totaal	262	100	329	100	412	100	707	100	759	100

Figuur 6. Geografische verdeling van de personen die bij de tellingen binnen het Brussels Gewest in publieke ruimte zijn geteld (La Strada, 2019).

Bij daklozen in de publieke ruimte zien we in de loop der jaren een soort centrifugale trek ontstaan. Bij elke nieuwe telling kunnen we vaststellen dat meer mensen de onmiddellijke nabijheid van het centrum en de stations hebben verlaten om verder van dat centrum een onderdak te vinden. Deze centrifugale beweging is van dien aard dat in 2018 de meerderheid van de in de openbare ruimte getelde daklozen zich buiten de vijfhoek bevonden (54,4%).

Het lijkt erop dat de verscherpte veiligheidsmaatregelen na de aanslagen en de werken aan de voetgangerszone (waarbij het pré-metrostation Beurs in het kader van de renovatie gedeeltelijk gesloten is) tot gevolg hebben gehad dat het centrum voor dak- en thuislozen minder aantrekkelijk is geworden. De aanwezigheid van daklozen sluit hoe dan ook niet aan bij de wens van de autoriteiten om het imago van het centrum te veranderen/vernieuwen.

De beweging van het centrum naar de periferie heeft nog geen massale invasie van de voorsteden van de Brusselse agglomeratie opgeleverd. Het grootste deel van de in de openbare ruimte verblijvende dak- en thuislozen bevindt zich thans in de wijken van de eerste krans

rond het centrum. Dak- en thuisloosheid in Brussel is niet alleen een kwestie van migranten, maar het staat buiten kijf dat de aanwezigheid van migranten een sterke invloed heeft op de resultaten van de telling, zowel in getalsmatige als in ruimtelijke zin. In de vier zones grenzend aan het Maximilaanpark alleen al zijn 122 daklozen geteld.

De ontwikkeling van de bij de stations getelde personen is verhullend.

De stations worden steeds minder toegankelijk voor het daklozenpubliek. Het nieuwe meubilair laat bijvoorbeeld niet toe dat mensen zich neerleggen om te slapen. Ook de verdeling van maaltijden door vrijwilligersorganisaties in en rond het station is niet langer toegestaan en veiligheidsagenten van Securail patrouilleren er regelmatig. Na de terreuraanslagen in Parijs en Brussel werden de veiligheidsmaatregelen nog verscherpt: er zijn meer militairen en politie aanwezig, de grote stations worden tussen 2u en 4u gesloten, enzovoorts. Desondanks verschilt het getelde aantal mensen niet sterk van de telling in 2014 (-16,8%).

Het aandeel van de drie grote Brusselse treinstations in het totale aantal getelde, op straat verblijvende personen is sterk gedaald. De gewijzigde inrichting van de stations (waardoor ze voor daklozen minder aantrekkelijk zijn geworden), de steeds strengere veiligheidsmaatregelen en de voortdurende toename van het absolute aantal dak- en thuislozen aan de andere kant, zullen zeker een invloed hebben gehad op de relatieve afname van de in stations verblijvende daklozenpopulatie, maar die afname lijkt toch mede het gevolg te zijn van de verbetering van de telling als statistisch instrument. Bij elke nieuwe telling neemt de kennis aangaande het terrein toe, de gegevensbronnen worden gevarieerder en de partnerschappen hechter – dat alles geeft een meeromvattende kijk op de werkelijkheid.

3.3.2. Mensen in centra voor nood- en crisisopvang

Tijdens de nacht van 5 november 2018 waren 1992 mensen opgevangen bij één van de negen diensten voor nood- en crisisopvang. Het aanbod varieert overigens sterk, van gratis noodopvang tot betaalde, kortstondige maar intensieve crisisopvang. De centra van Samusocial hebben 200 extra plaatsen gecreëerd (voor gezinnen), en het Burgerplatform is nu ook actief. Eén en ander heeft tot gevolg gehad dat deze categorie opvang in Brussel in de loop van de laatste twee jaar is verdrievoudigd (+193,7%): in 2016 werden er maar 474 personen in dit soort opvang geteld. Bij vorige tellingen lag het aandeel van dit type opvang rond de 14%; dat percentage is in 2018 meer dan verdubbeld en gestegen tot 33,4%. Eén op de drie getelde personen bracht de nacht dus door in een structuur voor nood- of crisisopvang!

Bezien over een periode van tien jaar is de evolutie nog opvallender. Het aantal plaatsen in centra voor nood- en crisisopvang is gestegen van 187 tot 1392 (+644%). Het aandeel van de Samusocial in het totaal is bij elke telling toegenomen, tot 69,2% in 2016, waarna dit aandeel als gevolg van de deelname van het Burgerplatform weer is teruggelopen tot 40,9%. Dat Platform heeft in korte tijd een belangrijke rol verworven – bijna de helft (49,2%) van de noodopvang in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest wordt door het Burgerplatform aangeboden.

De Samusocial en het Burgerplatform tezamen nemen 90% van de nood- en crisisopvang in Brussel voor hun rekening. Naast deze twee operatoren lijken de overige diensten van

zeer geringe omvang. Dat is mede het gevolg van het feit dat de opvangcapaciteiten van deze diensten – in tegenstelling tot die van de Samusocial – de afgelopen tien jaar vrijwel hetzelfde zijn gebleven. De geobserveerde schommelingen zijn voornamelijk toe te schrijven aan conjuncturele verschuivingen met betrekking tot de bezetting van beschikbare plaatsen.

Centra	2008		2010		2014		2016		2018		Evolutie 2008-2018	
	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Samusocial (Gratis)	90	48,1	137	50	227	61,8	328	69,2	570	40,9	+480	+533
Hoeksteen (Gratis)	48	25,7	48	17,5	48	13,1	48	10,1	48	3,4	0	0
Burgerplatform (Gratis)	/		/		/		/		685	49,2	/	
Ariane (Betalend)	29	15,5	34	12,4	28	7,6	33	7	29	2,1	0	0
L'ilot 160 (Betalend)	20	10,7	21	7,7	21	5,7	22	4,6	20	1,4	0	0
Hôtel Social de Molenbeek (Betalend)	/		21	7,7	16	4,3	19	4	13	0,9	-8	-38
Transit (Betalend, drugs)	/		13	4,7	19	5,2	17	3,6	20	1,4	+7	+53,8
Abaka (Gratis, jongeren)	/		/		4	1,1	3	0,6	3	0,2	-1	-25
SOS Jeunes (Gratis)	/		/		4	1,1	4	0,8	4	0,3	0	0
TOTAAL	187	100	274	100	367	100	474	100	1392	100	+1205	+644

Figuur 7. Evolutie tussen 2008 en 2018 van het aantal mensen dat in het Brussels Gewest bij de diensten voor nood- en crisisopvang is geteld (La Strada, 2019).

De categorie 'noodopvang/crisisopvang' omvat gegevens afkomstig van organisaties die onder verschillende conceptuele ETHOS-categorieën vallen. De nachtopvang door Hoeksteen en de noodopvang door Samusocial behoren tot ETHOS-categorie 2 'Mensen in noodopvang'. De in deze centra ondergebrachte mensen worden dus beschouwd als dakloos. Opvang in deze centra is gratis, onvoorwaardelijk, van korte duur (in principe 1 nacht) en laagdrempelig. Psychosociale en administratieve begeleiding en doorverwijzing wordt enkel geboden op verzoek van de gebruiker. Het is de enige vorm van erkende of gesubsidieerde opvang die toegankelijk is voor mensen zonder inkomen en/of geldig verblijfsstatuut.

De opvang die het Burgerplatform biedt kan ook worden ondergebracht in de categorie noodopvang. Het Platform omvat drie soorten opvang: de centra bij Porte d'Ulysse en in Haren (350 personen), collectieve opvang verspreid over het Brussels Hoofdstedelijke Gewest (87 personen) en burgeropvang bij gezinnen (248 personen). Deze laatste vorm van opvang komt in de buurt van categorie 8 van de ETHOS-typologie ('personen met instabiele huisvesting'), waaronder ook mensen die tijdelijk bij vrienden of familie verblijven zijn ondergebracht. Omdat dit type opvang neerkomt op opvang bij onbekenden lijkt het ons gerechtvaardigd burgeropvang onder noodopvang te categoriseren.

De crisisopvang beoogt onmiddellijke opvang (24u/24u) te bieden aan personen in een crisissituatie (dak- en thuislozen, drugsverslaafden en jongeren zonder huisvesting), met intensieve psychosociale en administratieve begeleiding gedurende een kort verblijf. Vaak wordt er doorverwezen naar een dienst voor gespecialiseerde begeleiding en/of opvang op langere termijn. Met uitzondering van de diensten voor jongeren die in het kader van Aide à la Jeunesse (Jeugdbijstand voor de Franse Gemeenschap) worden erkend, moet er voor de opvang door deze diensten betaald worden. Deze diensten horen dus eerder in de operationele ETHOS-categorie 3 'Mensen in opvang voor thuislozen'.

Ook het dienstenaanbod van de Samusocial varieert sterk per centrum. De noodopvang bevindt zich vooral bij de centra van Rempart en Point Carré en behuist 422 personen (147 mannen, 157 vrouwen en 118 minderjarigen). Het onthaalcentrum voor gezinnen in Woluwe is een tweedelijnscentrum waar gezinnen na noodopvang terecht kunnen. Ze worden in een apart centrum opgevangen, om confrontaties met andere gebruikers die met andere problemen kampen te vermijden. Hier krijgen ze stabiele en duurzamere huisvesting aangeboden, met opvolging en continue psychosociale begeleiding. Tijdens de nacht van de telling herbergde het centrum 114 (11 mannen, 31 vrouwen, 72 minderjarigen). Het centrum Médihalte, tot slot, is bestemd voor daklozen die vanwege hun gezondheidstoestand medische zorg behoeven, welke normaal aan huis wordt geleverd. Gezondheidstoestand en kwetsbaarheid zijn hier de criteria voor prioriteit. In 2018 zijn er bij Médihalte 34 mensen geteld (32 mannen en 2 vrouwen).

3.4. Thuislozen

Deze conceptuele categorie heeft betrekking op personen die zijn ondergebracht in onder de OCMW's ressorterende onthaalhuizen en transitwoningen. Met het oog op de volledigheid van de gegevens aan de ene kant, en vanwege de terugloop van het aantal betrokken personen (886 tegen 20) aan de andere kant, hebben we besloten deze gegevens apart te bespreken.

3.4.1. Mensen in onthaalhuizen

Onthaalhuizen bieden opvang en een voorlopig onderdak aan mensen die hulp nodig hebben en tijdelijk niet in staat zijn zelfstandig te wonen. De psychosociale, budgettaire en administratieve begeleiding tijdens hun verblijf is erop gericht hun zelfredzaamheid en welzijn te bevorderen en re-integratie in de maatschappij mogelijk te maken. Een eerste stap is het (her)openen van sociale rechten. De bewoners betalen voor hun verblijf in een onthaalhuis een dagprijs. Voor mensen die niet beschikken over een inkomen (werk of sociale zekerheid), maar die recht hebben op sociale bijstand wendt het bevoegde OCMW een deel van het leefloon aan voor de betaling van het verblijf. Door het gebrek aan betaalbare geschikte woningen blijven mensen steeds langer in onthaalhuizen.

Zoals eerder aangegeven zullen de cijfers voor begeleid wonen en Housing First verderop in dit rapport worden gepresenteerd als aanvullende gegevens.

Tijdens de nacht van 5 november 2018 zijn er 910 personen (401 mannen, 253 vrouwen, 256 minderjarigen) in onthaalhuizen geteld. Dat komt neer op één van de vijf in 2018 getelde personen: 21,7%. In 2008 lag dat aandeel op 45%. In 2016 was het nog 25,2% - één op de vier personen. Eén en ander is het gevolg van een asymmetrische ontwikkeling: het aantal getelde mensen is in tien jaar meer dan verdubbeld (van 1729 naar 4187, ofwel +142,2%), terwijl de capaciteit van de onthaalhuizen tijdens diezelfde periode nauwelijks is gegroeid (van 785 tot 910, ofwel +15,9%).

	Beschikbare plaatsen	Mannen	Vrouwen	Minder-jarigen	Totaal	Bezettings- graad
Voor mannen	361	339	/	/	339	93,9%
Voor vrouwen	33	/	30	/	30	90,9%
Voor vrouwen en kinderen	392	5	140	177	322	82,1%
Voor iedereen	172	46	50	59	155	90,1%
Van een onthaalhuis afhankelijke transitwoning	51	1	29	11	41	80,4%
Voor asielaanvragers	26	10	4	9	23	88,5%
TOTAAL	1035	401	253	256	910	87,9%

Figuur 8. *Genderverdeling van de personen die tijdens de nacht van 5 november 2018 zijn geteld – naar het type onthaalhuis (La Strada, 2019).*

Tijdens de nacht van de telling lag de bezettingsgraad van de onthaalhuizen op 90%. Aangezien we weten dat sommige kamers vanwege renovatiewerken niet konden worden gebruikt en een aantal bedden niet kan worden gebruikt om de privacy van gezinnen te respecteren (als, bijvoorbeeld, een moeder met haar twee kinderen een kamer voor vijf personen bezet) en sommige structuren een capaciteit hebben die hoger ligt dan het aantal plaatsen waarvoor ze erkend zijn, betekent opgemelde hoge bezettingsgraad dat de onthaalhuizen in het Brussels Gewest dicht tegen het verzadigingspunt aan zitten. Feit is ook dat ons bij een aantal voor vrouwen en kinderen bestemde structuren is verteld dat er daar onderhoud wordt gepleegd om opnieuw gasten te kunnen ontvangen – dat verklaart de iets lagere bezettingsgraad bij deze laatste categorie.

Op het vlak van gender is er bij de onthaalhuizen geen bijzondere evolutie waarneembaar. Vrouwen en minderjarigen krijgen voorrang, wat een weerslag heeft op de genderverhouding in de onthaalhuizen: 59,1% van de dak- en thuislozen bestaat uit mannen, maar in de onthaalhuizen vormen mannen maar 44,1% van de bevolking.

Vrouwen (27,8% van de bevolking in onthaalhuizen, tegen 22,4% in de totale dak- en thuislozenbevolking) en vooral minderjarigen (28,1% tegen 14,6%) zijn daarentegen oververtegenwoordigd. De voorrang die vrouwen en minderjarigen hier genieten heeft echter niet kunnen verhinderen dat het absolute aantal vrouwelijke en minderjarige dak- en thuislozen is gestegen. Het aantal minderjarigen geteld in centra voor nood- en crisisopvang is tussen 2016 en 2018 enorm gestegen (van 149 tot 245, ofwel +64%); het aantal vrouwen op

straat is in dezelfde periode met 68% gestegen (is nu 80, was 54 in 2016), en met 33 % in de centra voor nood- en crisisopvang (236 tegen 177 in 2016).

3.4.2. Personen in Transitwoningen van de OCMW's of LOI

De OCMW's zijn allen tezamen belangrijke actoren in de strijd tegen dak- en thuisloosheid. Het is de plaats waar dak- en thuislozen een referentieadres kunnen verkrijgen dat ze in staat stelt sociale rechten te reactiveren en zo, stapje voor stapje, uit de grootste onzekerheid te geraken. Verder verlenen de OCMW's via de lokale opvanginitiatieven onderdak aan een groot aantal mensen die als dak- of thuisloos, dan wel slecht gehuisvest kunnen worden beschouwd.

Dat is de reden waarom La Strada in het kader van de telling nu al enige jaren de samenwerking met deze actoren probeert te verbeteren. Helaas zijn ook dit jaar de vergaarde gegevens erg fragmentarisch, ondanks voorbeeldige ondersteuning door de federatie van OCMW's. Van alle OCMW's in de 19 gemeenten van het Brussels Gewest hebben er slechts twee cijfers aan ons doorgegeven. Dat waren de centra van Sint-Pieters-Woluwe en Etterbeek. Vergeleken bij 2016, toen tien OCMW's ons gegevens doorstuurden, is dat een terugval.

Niettegenstaande onze inspanningen zijn we er niet in geslaagd een respons uit de overige Brusselse gemeenten te verkrijgen. Het feit dat er direct na de vorige telling verkiezingen hebben plaatsgevonden heeft de zaken niet vergemakkelijkt: als gevolg van de verschuivingen in de meerderheden is er bij de administratie van de gemeenten (waarvan de OCMW's afhankelijk zijn) immers een komen en gaan in beweging gezet. Eén en ander is heel frustrerend, omdat de informatie afkomstig van de centra van Sint-Pieters-Woluwe-Saint-Pierre en Etterbeek toch van zeer goede kwaliteit bleken te zijn. Het OCMW van Woluwe heeft bijvoorbeeld de op straat verblijvende daklozen in die gemeenten geteld, met opgave van locaties. Verbetering van de samenwerking met, en de inzet van de OCMW's is dus één van de belangrijkste uitdagingen voor de toekomst, als we de telling als statistisch instrument verder willen verbeteren.

Desalniettemin hebben we 20 personen kunnen tellen in de transitwoningen en lokale opvanginitiatieven in Sint-Pieters-Woluwe en Etterbeek. Het ging hier om 10 mannen, 6 vrouwen en 4 minderjarigen. Deze cijfers bevestigen eens te meer dat de telling een verzwakte weergave van de werkelijkheid is, en dat een niet verwaarloosbaar deel van de Brusselse dak- en thuislozenpopulatie nog steeds aan het zicht onttrokken blijft.

3.5. Personen in ontoereikende huisvesting

Deze conceptuele ETHOS-categorie verwijst enerzijds naar mensen in tijdelijke/niet-conventionele woningen, en anderzijds naar mensen in onbewoonbaar geachte woning.

Voor het Brussels Gewest maken we een onderscheid tussen mensen opgevangen in niet-erkende opvangstructuren (NEOS), mensen die bij geloofsgemeenschappen onderdak vinden en mensen die in onderhandelde bezettingen kraakpanden verblijven.

Steeds meer mensen kunnen vanwege hun verblijfstatuut, gender of een opeenstapeling van verschillende problemen niet langer terecht in de erkende structuren. Ze doen daarom een beroep op alternatieve oplossingen, al komt het ook voor dat ze om de één of andere reden geen gebruik willen maken van de erkende opvang. In 2018 werden er 1044 personen geteld (24,9% van het totale aantal getelde personen) in één van deze alternatieve leefsituaties, een afname vergeleken bij 2016 (1339 mensen, ofwel 39,5%). Deze afname is voor een deel toe te schrijven aan onze keus om het Burgerplatform als nood- en crisisopvang te bestempelen. Het Platform is enige tijd de belangrijkste NEOS geweest. Erkenning door de autoriteiten heeft ons echter gedwongen het Platform onder noodopvang te klasseren. Intussen is het nog steeds zo dat één op de vier mensen een oplossing vindt buiten de erkende structuren.

	Totalen					Details 2018			
	2008	2010	2014	2016	2018	Mannen	Vrouwen	Transgender/ Onbepaald	Minder- jarig
NEOS	165	189	316	288	210	176	34	/	/
Religieuze gemeen- schappen	/	/	44	189	265	106	155	/	4
Onderhandelde bezettingen	216	275	193	275	333	152	108	1	72
Kraakpanden	60	100	422	587	236	160	55	10	11
Totaal	441	564	975	1339	1044	594	352	11	87

Figuur 9. Evolutie van het aantal mensen in het Brussels Gewest dat werd geteld in ontoereikende huisvesting (La Strada, 2019).

3.5.1. Personen in tijdelijke of niet-conventionele huisvesting

De alternatieve opvangstructuren en woonvormen in deze categorie hebben gemeenschappelijk dat ze een minimale omkadering voorzien. Er kunnen ook afspraken/overeenkomsten worden getekend omtrent de duur van het verblijf.

3.5.1. Niet-erkende opvangstructuren (NEOS):

210 personen (5%) brachten de nacht van 5 november 2018 door in één van deze niet-erkende opvangstructuren. Tussen 2016 en 2014 is het aantal mensen dat in NEOS werd ondergebracht teruggelopen van 316 tot 288, een afname van 9%. Deze neerwaartse trend heeft zich voortgezet en is zelfs sterker geworden: de afname bedroeg nu 27,1% (-78 personen).

De NEOS zijn laagdrempelige structuren die de meest kwetsbare mensen tegen betaling opvangen, en dat voor zeer gevarieerde duur. Er worden met de gebruikers geen plannen ontworpen voor maatschappelijke herintegratie. De NEOS trekken vooral mensen aan die geen toegang hebben tot erkende structuren of bij het aanbod van die structuren niet vinden wat ze zoeken. Het gaat dan vaak om mensen met psychische problemen. De enige voorwaarde voor toegang tot NEOS is het kunnen beschikken over de middelen om de opvang te betalen.

De NEOS bieden opvang aan tegen betaling, maar ze zijn niet erkend, ze ontvangen geen subsidie, en ze hoeven dus niet te voldoen aan eender welke wettelijke verplichtingen met betrekking tot de opvang van dak- en thuislozen, slecht gehuisveste mensen of kwetsbare personen. De operatoren zijn zeer gevarieerd – van liefdadige instellingen en VZWO's tot commerciële bedrijven. Ze lijken echter zelden te beschikken over personeel dat is opgeleid voor het verlenen van medische zorg of psychosociale begeleiding.

Deze structuren hebben vaak een slechte reputatie, vooral als er weer eens één of andere wantoestand in de media aan de orde wordt gebracht. De afnemende betekenis van de NEOS kan dus als een positieve ontwikkeling worden beschouwd. Het bestaan en het functioneren ervan wordt sinds 2009 ter discussie gesteld (debatten in het Brussels Parlement, armoederapport van 2010, enzovoorts). De ordonnantie van 2018, die de sector dak- en thuislozenhulp in Brussel geheel herzielt, stipuleert zelfs dat alle structuren die dak- en thuislozenopvang willen aanbieden erkend moeten zijn (op straffe van uitsluiting). We moeten nog zien of de ordonnantie inderdaad ten uitvoer wordt gelegd in omstandigheden waarin de erkende structuren op maximum capaciteit draaien.

Als de NEOS geen erkenning zouden krijgen, doet zich natuurlijk de vraag voor wat er moet gebeuren met de mensen die nu in dit type opvang verblijven en niet altijd een plaats kunnen vinden in officiële structuren. Het gaat niet aan dat de ordonnantie bij het zoeken naar oplossingen het leven van toch al kwetsbare personen nog eens extra moeilijk maakt.

3.5.1.2. Religieuze gemeenschappen:

De toename (+40%) van het aandeel van religieuze gemeenschappen bevestigt dat deze gemeenschappen een belangrijke actor zijn (geworden) als we het hebben over de opvang van

dak- en thuislozen in Brussel. De meeste van de hier opgevangen personen vonden onderdak bij twee actoren, het Raphaëlcentrum (182 personen) en de verschillende vestigingen van Poverello (57 personen).

Deze initiatieven zijn gebaseerd op een door organisatoren en gebruikers gedeeld geloof. De structuren in deze categorie beschikken niet over personeel dat is getraind voor het verlenen van psychosociale begeleiding of (medische) zorg.

Ook bij deze telling hebben we enkel de cijfers voor opvanginitiatieven van de Christelijke gemeenschap, wat geenszins betekent dat er vanuit andere geloofsgemeenschappen geen onderdak en opvang wordt geboden. Ze werden enkel niet geregistreerd omdat er geen betrouwbaar bronnenmateriaal voorhanden is. Het is dus zaak om de solidariteitsnetwerken van andere, niet-Christelijke gemeenschappen in de nu volgende jaren eens aan een onderzoek te onderwerpen, teneinde het tellingsinstrument verder te verbeteren.

3.5.1.3. Onderhandelde bezettingen:

De nacht van de telling verbleven er 333 mensen in onderhandelde bezettingen, wat een stijging van 21,1% betekent vergeleken bij 2016. Dat aantal is nog nooit zo hoog geweest – en dat terwijl de bekendste onderhandelde bezetting van Brussel (Koningsstraat 123) in oktober, de maand voor de telling, was beëindigd. De verdeling naar gender is vrijwel ongewijzigd gebleven, met 45,6% mannen, 32,4% vrouwen en 21,6% minderjarigen (wat toch nog altijd neerkomt op 72 kinderen en jongeren).

In tegenstelling tot kraakpanden, die bezet worden zonder toestemming van de eigenaar, wordt er bij onderhandelde bezettingen een tijdelijke overeenkomst met de eigenaar afgesloten. Deze toestemming voor tijdelijk gebruik kan om niet zijn, tegen een symbolische vergoeding, dan wel tegen een huur die onder die van de traditionele huurmarkt ligt. Deze bezettingen vallen niet onder de wet op de huurovereenkomsten, en de gebruikers van de betrokken panden kunnen niet dezelfde rechten doen gelden als een 'gewone' huurder tegen zijn huisbaas. De eigenaar is niet verplicht de voorschriften van een gewone huurovereenkomst te volgen. Hij kan op elk gewenst moment zonder opgave van redenen een einde aan de bezetting maken, met inachtneming van een beperkte opzegtermijn. Dit soort bezettingen zijn niet alleen precair omdat wettelijke bescherming ontbreekt, maar ook omdat de normen voor bewoonbaarheid niet van toepassing zijn (La Strada, 2017, p. 39).

Voor het verzamelen van gegevens betreffende onderhandelde bezettingen en kraakpanden werkten we ook voor deze telling nauw samen met de FéBUL-BFUH, die na de formalisering van de Brusselse Huurwet in 2013 een bemiddelende en ondersteunende rol heeft gekregen. Op dit moment is de organisatie betrokken bij 19 onderhandelde bezettingen. Dat aantal blijft oplopen (in 2016 waren het er nog maar 12).

Het is waar dat de huren in Brussel sinds 2015 stagneren, maar die stagnatie volgt wel op een periode van tien jaar waarin die huren voortdurend stegen (De Keersmaecker M.-L., 2018, p 29). Dat is de reden waarom steeds meer mensen naar alternatieve oplossingen zoeken, soms uit vrije keuze, meestal uit noodzaak. Tijdelijke bezettingen vormen echter geen oplossing voor de Brusselse woningnood, omdat het hier gaat om instabiele huisvesting in onbewoonbare

panden. In het gunstigste geval bieden ze een tijdelijke oplossing, die mensen een adempauze gunt en de mogelijkheid een sociaal netwerk op te bouwen, plannen voor de toekomst te maken, enzovoorts.

De anti-kraakwet uit 2017 heeft ongetwijfeld bijgedragen tot de sterke toename van het aantal getelde mensen in onderhandelde bezettingen. Kraakpanden zijn waar mogelijk getransformeerd in onderhandelde bezettingen om de bewoners te beschermen tegen de risico's van uitzetting en de consequenties van de strafbaarheidsstelling van het kraken (krakers kunnen tot één jaar cel krijgen) te vermijden. De FEBUL-BFUH heeft ons verteld dat de anti-kraakwet inderdaad tot dit gevolg heeft geleid.

3.5.2. Mensen in ongeschikte huisvesting - kraakpanden

In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn 236 personen geteld in kraakpanden. Een afname van 59,8% vergeleken bij de telling van 2016, toen er 587 mensen in kraakpanden werden geteld. Die afname is voor een belangrijk deel het gevolg van de antikraakwet, die het kraken in 2017 strafbaar heeft gesteld, waardoor het mogelijk is geworden krakers strafrechtelijk te vervolgen en uitzettingen sneller te realiseren.

De term 'kraakpand' verwijst naar de illegale bezetting van woningen of kantoren die al geruime tijd leegstaan. Bezetting is vaak een vorm van protest tegen de toenemend aantal onroerende goederen dat leeg staat, terwijl er een nijpend gebrek aan betaalbare woonruimte is. Voor anderen (verslaafden, illegalen, mensen zonder inkomsten, enzovoorts) kan het een noodzaak zijn. Kraakpanden herbergen derhalve een zeer gevarieerd publiek.

Bij gekraakte panden is er geen met de eigenaar ondertekende overeenkomst. Sommige krakers proberen de eigenaar te benaderen om tot een overeenkomst voor tijdelijke bezetting te komen. Anderen stellen alles in het werk om aan de aandacht van de eigenaar te ontsnappen. In weer andere gevallen wordt het kraken tijdelijk getolereerd, maar zo'n situatie biedt geen enkele stabiliteit. Een burgemeester kan op elk moment gebruik maken van zijn recht om een pand gevaarlijk te verklaren wanneer hij vindt dat de veiligheid van de bewoners of openbare orde in het gedrang komen.

De anti-kraakwet heeft verschillende gevolgen gehad voor de kraakpanden in Brussel.

Om te beginnen is het kraken weer in de clandestiniteit terecht gekomen. Om uitzetting te vermijden onderhouden veel kraakpanden geen contact met de BFUH. Verder blijkt de omvang van gekraakte panden steeds kleiner te worden, wat ze minder opvallend maakt en de kans op snelle uitzetting vermindert. Als het tot uitzetting komt zijn de mensen zo mobieler, wat begeleiding door een organisme als de BFUH gecompliceerder maakt.

De opkomst van het Burgerplatform heeft ongetwijfeld ook gevolgen gehad voor kraakpanden. Door net aangekomen illegalen onderdak te bieden heeft het Platform de doorstroming van deze groep naar kraakpanden gestuit. Collectieven als La Voix des Sans-papiers zijn nog wel actief, maar ze hebben niet meer zo veel volgelingen als voorheen. De door het Platform geholpen mensen zijn dan ook niet allemaal nieuwkomers: ze zijn gewoon doorgestroomd.

Tussen 2016 en 2018 is het aantal in kraakpanden getelde personen afgenomen, maar het totaal is de afgelopen tien jaar wel degelijk verviervoudigd (+293%). Zo lang er lege gebouwen zijn en het gebrek aan redelijk geprijsde woonruimte voortduurt blijven kraakpanden een oplossing voor mensen die in een precare situatie leven en geen beroep kunnen of willen doen op de erkende diensten.

3.6. Aanvullende gegevens

3.6.1. Begeleiding aan huis en Housing First

Bij de telling van 2018 bleken 1514 personen aan huis begeleid te worden, waarvan 1394 op de traditionele wijze, en 120 binnen het kader van een Housing First-project. In beide gevallen zien we een forse stijging vergeleken bij 2016. De stijging is vooral sterk bij de Housing First-projecten: hier is het aantal gebruikers de afgelopen twee jaar verdubbeld. De resultaten blijven zeer positief.

	Wonen met begeleiding					Housing First				
	2016		2018		Evolutie	2016		2018		Evolutie
	#	%	#	%		#	%	#	%	
Mannen	357	32,9	475	34,1	+33 %	41	68,3	79	65,8	+92,7%
Vrouwen	306	28,2	439	31,5	+43,5%	19	31,7	41	34,2	+115,8%
Minder-jarigen	421	38,8	480	34,4	+14%	/	/	/	/	/
Totaal	1084	100	1394	100	+28,6%	60	100	120	100	+100%

Figuur 10. Evolutie (2016-2018) van het aantal mensen dat tijdens de nacht van de telling verbleef in één van de diensten voor begeleid wonen of Housing First (La Strada, 2019).

Bij begeleid wonen wordt de betaling van de huur van de woonruimte gescheiden gehouden van de begeleiding, terwijl er geen datum voor de afloop van het contract wordt vastgelegd. Veel mensen worden jarenlang begeleid en de intensiteit van de begeleiding hangt af van de geregistreerde behoeften. Housing First daarentegen is bedoeld voor zeer kwetsbare dak- en thuislozen, met een lange voorgeschiedenis van leven op straat, verslavingsproblemen of problemen met de mentale en/of fysieke gezondheid. Ook hier wordt van tevoren geen einddatum vastgelegd, en ook hier weer zijn woning en begeleiding van elkaar losgekoppeld.

Binnen het kader van deze begeleidingsmodaliteiten kunnen er duurzame oplossingen worden voorgesteld aan kwetsbare personen, die op deze manier toegang hebben tot 'stabiele' huisvesting. De waargenomen toename van dit soort leefsituaties (+28,6% voor begeleid wonen en +100% Housing First) is dus een positief signaal. Deze oplossingen werken goed – een groter aantal mensen is er zo in geslaagd zich aan precare omstandigheden te onttrekken. Bekijken we de genderverdeling, dan zien we dat mannen nog steeds de meerderheid vormen, maar ook dat er bij vrouwen een kleine stijging waarneembaar is. Het aandeel van minderjarigen is de afgelopen twee jaar ietwat teruggelopen. In de ETHOS-typologie van de FEANTSA wordt begeleiding aan huis beschouwd als hulp aan ex-daklozen.

Gelet op het feit dat de begeleiding een zwaarwegende rol speelt bij het verkrijgen en behouden van woonruimte geloven wij dat het van belang is gegevens over dit type leefsituatie te verzamelen. Het gaat hier om aanvullende informatie die ons in staat stelt een beter beeld te krijgen van het aantal mensen in het Brussels Gewest dat wat huisvesting betreft als kwetsbaar kan worden beschouwd. La Strada hoopt in de toekomst ook aanvullende gegevens te kunnen verzamelen inzake andere ETHOS-categorieën, in de eerste plaats mensen die met uitzetting bedreigd worden.

	Totaal 2016		Begeleid wonen 2018		Housing First 2018	
	#	%	#	%	#	%
Private sector	220	19,2	294	21,1	20	16,7
Woonruimte door de dienst beheerd	/		207	14,8	/	
Transitwoningen	/		114	8,2	/	
Sociale Woonruimte	50	4,4	131	9,4	21	17,5
LOI	479	41,9	486	34,9	56	46,7
Overige	395	34,5	162	11,6	23	19,2
Totaal	1144	100	1394	100	120	100

Figuur 11. Oorsprong van de woonruimte die in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gebruikt worden voor begeleid wonen (La Strada, 2019).

De woningen waarbinnen de begeleiding wordt gerealiseerd komen uit zeer verschillende bestanden. Een groot deel van voor dit doel gebruikte huisvesting is afkomstig van de Sociale Verhuurkantoren (SVK's). We wijzen daarom op het belang van samenwerking met deze actoren. De private huurmarkt is de tweede woonruimteverstrekker. Het aandeel van sociale woningen is daarbij vergeleken vrij gering van omvang. De lange wachtlijsten blijven voor dak- en thuislozen en slecht gehuisveste mensen het belangrijkste obstakel bij toegang tot sociale woningen – men moet vaak jaren wachten. De toename van het aantal sociale woningen (vooral via partnerschappen) is echter weer een positief signaal.

Onder de categorie 'Overige' worden zeer verschillende leefsituaties samengebracht, van door de OCMW's beheerde woningen en rusthuizen tot mensen die bij vrienden of familie en zelfs op straat (na verlies van woonruimte, bijvoorbeeld) verblijven. Dat er in 2018 in deze categorie minder mensen werden geregistreerd heeft te maken met het feit dat we onze vragenlijst sinds 2017 hebben verfijnd, om zo rekening te kunnen houden met woningen die rechtstreeks door de begeleidende diensten worden beheerd.

Housing First-projecten worden niet langer door de Federale overheid gesubsidieerd: ze ontvangen nu middelen via de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie. Bij deze projecten is er een toename van het aantal begeleide personen vastgesteld (van 60 tot 120). Tussen 2014 en 2016 was er ook sprake van een toename (van 12 tot 60). Deze ontwikkeling is zeer bemoedigend, aangezien de projecten van Housing First positieve resultaten opleveren voor een toch vaak moeilijke doelgroep.

Nu het aantal plaatsen in onthaalhuizen stagneert, is de stijging van het aantal mensen in de categorie begeleid wonen goed nieuws. Deze diensten kunnen echter uitsluitend functioneren als ze kunnen beschikken over behoorlijke en betaalbare woonruimte voor hun gebruikers. Dit soort woonruimte wordt steeds zeldzamer in Brussel, en het zoeken naar zulke woningen neemt veel tijd in beslag.

Het gebrek aan geschikte, niet al te dure huurwoningen blijft voor de diensten die hulp verlenen aan dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen de belangrijkste hindernis. Toegang tot woonruimte dient voor de gewestelijke autoriteiten de eerstvolgende jaren een prioriteit te blijven.

De huren in Brussel zijn sinds 2015 op hetzelfde niveau gebleven, maar dat was wel na een tien jaar durende, ononderbroken stijging. Voor al die huishoudens die 30% van hun inkomen aan huur kunnen uitgeven, geldt dat slechts 52% toegang heeft tot de 10% goedkoopste, door het Gewest beschikbaar gestelde woningen. De overige huishoudens (even afgezien van huishoudens met dubbele inkomens) moeten meer dan 30% (en vaak meer dan 40%) van hun inkomen aan huur besteden (De Keersmaecker M.-L., 2018, pp 27-29). Dat zijn alarmerende gegevens, aangezien de bevolking van Brussel toch al vrij kwetsbaar is: het risico om onder de armoedegrens uit te komen ligt in de hoofdstad tussen de 30 en 37%. Brussel is dus het armste gewest van het land (voor Vlaanderen en Wallonië liggen de cijfers op 8 à 12%, respectievelijk 18 à 25%).

3.6.2. Pré-enquête

We herhalen hier dat de in het kader van de pré-enquête gepresenteerde gegevens geen statistische informatie is. De bij de pré- en post-enquête vergaarde gegevens zijn bedoeld om een beter beeld te geven van verschillende leefsituaties en overlevingstechnieken – het gaat er niet om absolute cijfers te verschaffen. Als de ondervraagde groep (33 vragenlijsten, wat neerkomt op 33 individuen) ons toestaat bepaalde situaties te omschrijven en te duiden, dan betekent dat nog niet dat op basis van die groep een kwantitatieve weergave van de werkelijkheid, met veel verschillende soorten dak- en thuisloosheid, kan worden verbeeld. Dat was ook niet de doelstelling van de pré-enquête.

Doelstellingen

De eerste doelstelling van de pré-enquête bestond erin hulp te bieden bij het identificeren van de zones waar mensen (over)leven en vast te stellen waar de belangrijkste plekken gesitueerd waren, om zo de op de dag van de telling te doorkruisen zones af te kunnen bakenen. Deze doelstelling hebben we dit jaar vanwege tijdgebrek niet kunnen aanhouden. Het team van La Strada heeft de zones afgebakend op basis van de signaleringen die de verschillende actoren uit de sector – en dan vooral straathoekwerkers – hebben afgegeven.

De tweede doelstelling van de pré-enquête behelsde (net zoals dat bij de post-enquête het geval is) de controle van de resultaten van de telling, en wel in samenwerking met de centra voor dagopvang, straathoekwerkers en (ex)daklozen. De organisaties die in het kader van

de pré-enquête zijn aangezocht onderhouden contacten met mensen die misschien niet opgevangen zijn geweest in door de sector beheerde structuren, maar wel ervaring hebben met het leven in onzekere woonruimte. Net als de telling zelf verschaffen de pré-enquêtes (met gestandaardiseerde vragenlijsten) ons een gelegenheid om gegevens te verzamelen over verborgen thuisloosheid.

De pré-enquête werd georganiseerd op 22 en 23 oktober 2018 van 9h tot 17h. De vragen waren erop gericht demografische variabelen in kaart te brengen en informatie te krijgen over de plaats waar men de vorige 7 nachten had doorgebracht, de mate waarin met de sociale diensten bekend was en hoe deze gebruikt werden.

In het kader van de pré-enquête zijn de volgende organisaties gecontacteerd: Bij Ons, de OCMW's van Ukkel, CLIP, Le Clos, la Consigne 23, l'Entraide, la Fontaine, Jamais sans Toit, Nativitas, Pigment/meeting, Resto du Cœur, Transit, en de Chauffoir van de OCMW Schaarbeek. Sommige daarvan ontvangen specifieke categorieën gebruikers (zoals personen zonder geldig verblijfsstatuut of druggebruikers). De organisaties zijn gekozen op grond van het feit dat ze laagdrempelige opvang bieden – ze leggen geen (of nauwelijks) toegangsvereisten op. Ze hebben evenwel niet allemaal kunnen deelnemen op de dag waarop de pré-enquête was georganiseerd.

Algemene gegevens

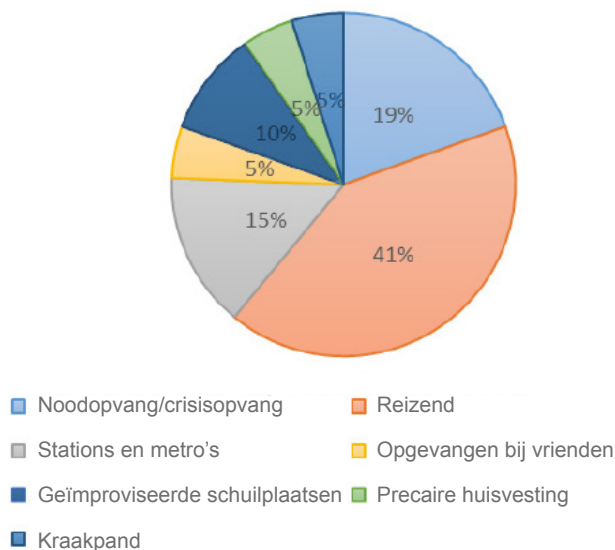
33 mensen hebben in het kader van de pré-enquête een vragenlijst ingevuld, waarvan **91% mannen** en **9% vrouwen**. Bij vrouwen lag de gemiddelde leeftijd op **37 jaar**; de mannen waren gemiddeld **42 jaar** oud. Er waren 7 personen van onder de 30 bij, en 5 van boven de 60. Er hebben zich op de dag van de pré-enquête geen onbegeleide minderjarigen gemeld bij de organisaties die aan de enquête hebben meegewerkt. Men moet er evenwel rekening mee houden dat een aantal personen op doorreis en zonder geldig statuut aangegeven hebben dat ze meerderjarig waren zonder het te zijn (twee personen die zich in deze situatie bevonden gaven aan 20 jaar oud te zijn). Verder bleken volwassenen (koppels dan wel alleenstaand) die aangaven de voorgaande nacht samen met één of meer kinderen te hebben doorgebracht nauwelijks vertegenwoordigd te zijn: slechts één ondervraagde verklaarde de vorige nacht samen met de kinderen te hebben doorgebracht. Uit de telling zelf bleek dat het aantal minderjarige dak- en thuislozen of slecht gehuisveste personen stabiel is gebleven (612 tegen 609 in 2016). De ondervertegenwoordiging van ouders kan op een aantal wijzen verklaard worden: om te beginnen werden bij de pré-enquête in de vragenlijst geen vragen gesteld met betrekking tot de exacte gezinssamenstelling – het kan dus zijn dat veel respondenten wel kinderen hadden, maar dat niet vermeldden, omdat er niet specifiek naar werd gevraagd. Het kan echter ook zo zijn dat bepaalde kinderen niet bij hun ouders waren, eenvoudigweg omdat ze op school waren.

Verschillende huisvestingssituaties

Nood- en crisisopvang is een belangrijke categorie. **20%** van de ondervraagde personen verbleef in dat type opvang, en 75% van die groep gaf aan daar elke nacht te slapen.

56% van de ondervraagde personen had **de voorgaande nachten in de openbare ruimte doorgebracht**, aanzienlijk meer dan bij de pré-enquête van 2016 (36%). Een verdere verdieping van de vraagstelling bracht het volgende aan het licht: veel mensen (41%) die de nacht in de openbare ruimte doorbrengen zijn erg mobiel. Ze brengen die nachten steeds op verschillende plaatsen door en wisselen dat nu en dan af met een verblijf bij de diensten voor nood- en crisisopvang.

Huisvesting (N=27)

Met behulp van de vragenlijsten hebben we ook een beter beeld gekregen van wat 'openbare ruimte' precies betekent: kelders, zolders, hutjes, fabrieken, bouwvallen en inkomsthallen van banken – dat zijn plaatsen waar veel mensen de nacht doorbrengen. Als we personen die in kraakpanden verblijven bij deze overnachtingsmodaliteiten optellen dan zien we dat ongeveer **twee derde** van de mensen zich in een situatie bevindt waarin ze geen gebruik maken van hulp of begeleiding.

Huisvesting bij een ander (particulier) is een niet te verwaarlozen verschijnsel (4,5%). In zo'n situatie beschikt men niet over eigen woonruimte en loopt men voortdurend het risico dat men het tijdelijke onderdak kwijtraakt, zonder uitzicht op een duurzaam alternatief. Daar komt bij dat dit type solidariteit niet geheel vrij van risico's is – voor beide partijen. Als de gastheer inkomsten uit sociale bijstand of zekerheid geniet, kan er op die uitkering worden gekort als de samenlevingssituatie bekend geraakt. En de persoon die onderdak geniet kan hetzelfde risico lopen. Sommige mensen zijn spontaan tot dit soort hulp bereid, maar het kan verkeerd aflopen, in welk geval de hulp meer risico's en nog grotere instabiliteit met zich meebrengt. We wijzen er verder op dat de frequentie van dit type huisvesting sterk varieert.

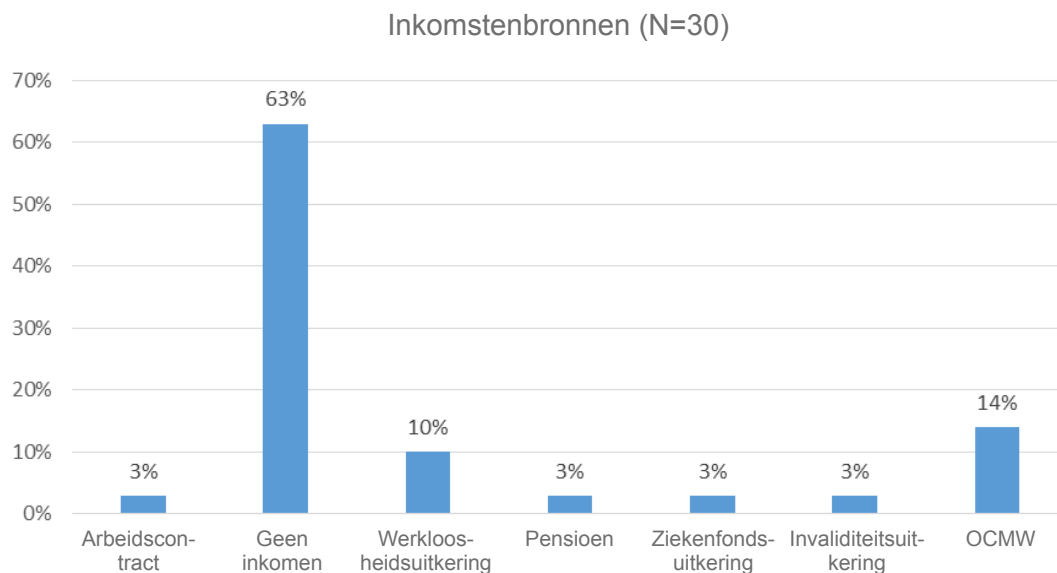
Naast onthaalhuizen is er ook nog betaalde opvang. We hebben dat type opvang niet geanalyseerd, maar duidelijk is dat betaalde toegang voor bepaalde groepen een obstakel kan vormen. Daar komt bij dat deze opvanghuizen ook andere criteria voor toegang hanteren, wat betekent dat niet iedereen er **de facto** gebruik van kan maken.

Beschikbaar inkomen

- Algemeen overzicht:

Via de pré-enquête krijgen we ook meer zicht op de link tussen de inkomensbron en de huisvestingssituatie van de personen die we hebben ontmoet.

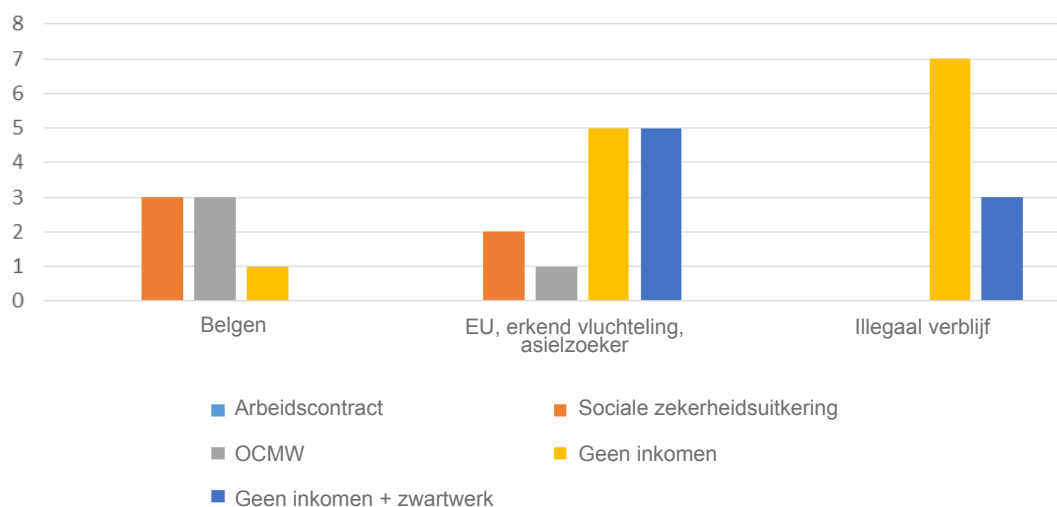
Als we kijken naar de wat inkomen betreft meest kwetsbare categorieën, dan zien we dat 63% van de ondervraagde personen geen inkomensbron heeft (buiten bedelen en de verkoop van objecten). De helft van deze mensen (53%) slaapt regelmatig – of elke nacht – in de openbare ruimte. We herinneren eraan dat deze cijfers met enige reserve moet worden behandeld: de bij deze steekproef gekozen groep is kwantitatief gezien niet representatief (wat het gevaar van incorrecte conclusies insluit).

Er zijn echter ook andere, precies even kwetsbare groepen. Als we kijken naar de cijfers voor gepensioneerden, mensen met een werkloosheidsuitkering, gehandicapten en personen die via de mutualiteit of de OCMW's een inkomen of toelage ontvangen, dan zien we dat de woon- of leefsituatie van 11 van hen, hoewel gevarieerd (kraakpand, openbare ruimte, Samusocial, ziekenhuis, transit, nachtopvang), hoe dan ook ongeschikt is, gelet op hun kwetsbaarheden en daaruit voortvloeiende bijzondere behoeften.

Tot slot, wat de niet opgegeven inkomstenbronnen betreft: 15% van de personen die we ontmoet hebben bedelen, en dat kunnen zowel mensen zijn die verklaren geen inkomen te hebben als ontvangers van sociale uitkeringen/steun van OCMW's. Van alle personen die verklaren niet over een inkomen te beschikken meldt twee derde dat ze bij tijd en wijle inkomsten ontvangen uit zwart werk.

- Nationaliteiten en inkomstenbronnen:

Inkomstenbronnen volgens het verblijfsstatuut (33 geïnterviewden)

Deelnemers aan de pré-enquête die van oorsprong Belg zijn beschikken – met uitzondering van één persoon – over inkomsten uit sociale zekerheid dan wel een toelage van de OCMW's. Voor deze subcategorie geldt dus niet dat ze geen enkele inkomensbron hebben. Het kunnen beschikken over middelen volstaat echter niet om **armoede**, of zelfs **ernstige armoede**, uit te sluiten. Als we de gegevens iets nader beschouwen, dan stellen we bijvoorbeeld vast dat van de zes Belgen die inkomsten genieten (sociale zekerheid, OCMW's) er drie elke nacht dan wel regelmatig in de openbare ruimte de nacht doorbrengen, er één bij de Samusocial slaapt en de overige twee bij vrienden of familie zijn ondergebracht. Het leefloon van de OCMW's is dus bij lange niet in staat de ontvangers ervan (waardige) huisvesting te garanderen.

Als we de inkomstenbronnen vergelijken, blijkt dat verreweg de meeste Belgen over financiële middelen beschikken. Daar staat tegenover dat geen van de mensen zonder geldig verblijfsstatuut over zulke middelen beschikt, en dat één derde van deze groep zwart werk verricht. Van de derde categorie (Europeanen, erkende vluchtelingen, asielvragers en 'overige') beschikt 75% niet over financiële middelen, terwijl één derde zwart werkt. Slechts drie van de ondervraagde personen uit deze categorie ontvangen een leefloon of andere uitkering via de OCMW's.

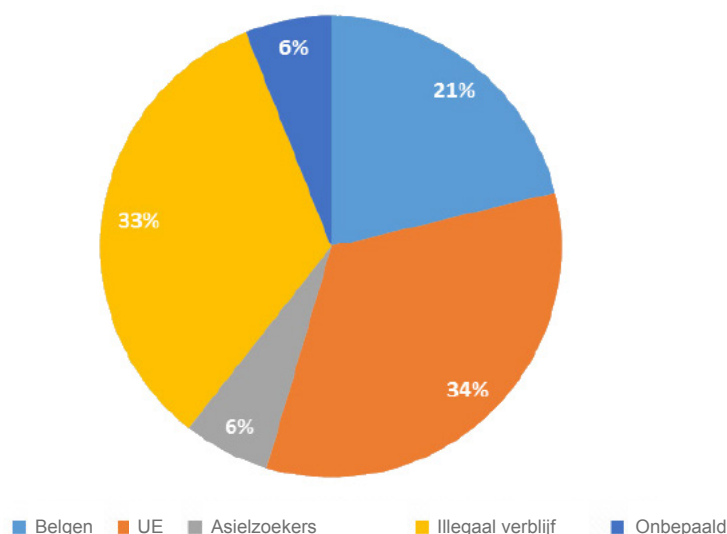
Verblijfsstatuut en leefsituatie

Gegevens betreffend het verblijfsstatuut van de ondervraagde personen stellen ons in de gelegenheid bepaalde observaties te doen. Zo blijkt bijna precies één derde (33%) van de mensen die slecht gehuisvest, dan wel dak- of thuisloos zijn hier illegaal te verblijven.

Deze groep is bijzonder kwetsbaar. Welbeschouwd kunnen ze alleen een beroep doen op de centra voor nood- en crisisopvang.

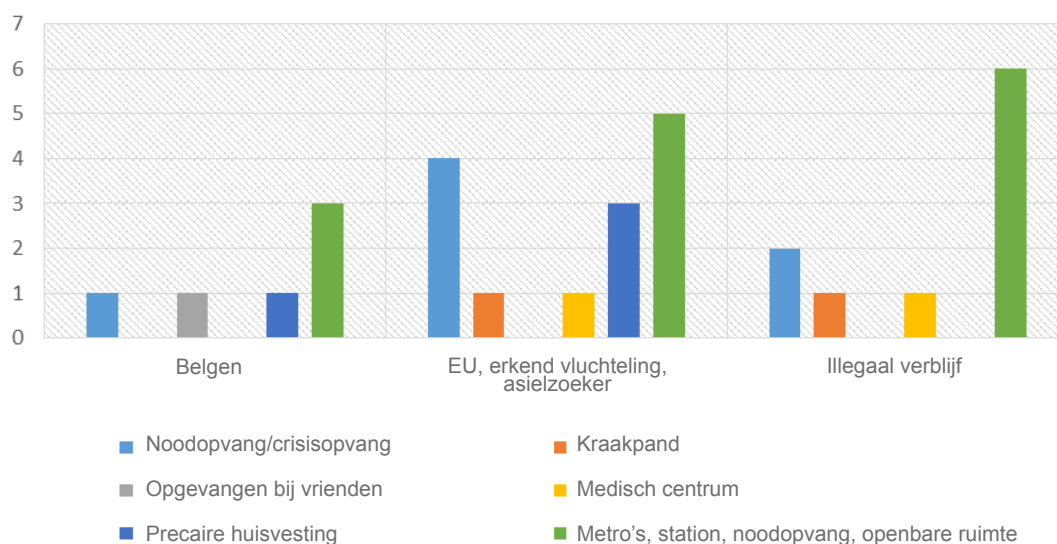

Verblijfsstatuut (N=33)

Ze leven in grote onzekerheid, omdat ze behalve het recht op medische noodhulp (dat niet altijd gemakkelijk uit te oefenen is) al het overige ontberen. Datzelfde geldt voor Europese onderdanen die nauwelijks sociale rechten activeren. Al deze vaststellingen zijn vrijwel precies gelijk aan de observaties die in het kader van de pré-enquête van 2016 werden gedaan.

woningen naar type verblijf

De meeste uit de Europese Unie afkomstige personen, asielaanvragers en mensen zonder geldig verblijfsstatuut zijn voortdurend in beweging. Ze wisselen een verblijf op straat af met min of meer regelmatige overnachtingen bij de Samusocial (67%). Bij het opstellen en duiden van vragenlijsten is niet genoeg rekening gehouden met dit fenomeen, wat de omvang van de groene kolom (verblijf in de openbare ruimte) verklaart. Bij voortgezette ondervraging bleek dat voor 72% van de personen die op grond van eigen opgaven in de groene kolom waren ondergebracht gold dat ze niet uitsluitend in de openbare ruimte verbleven, maar ook gebruik

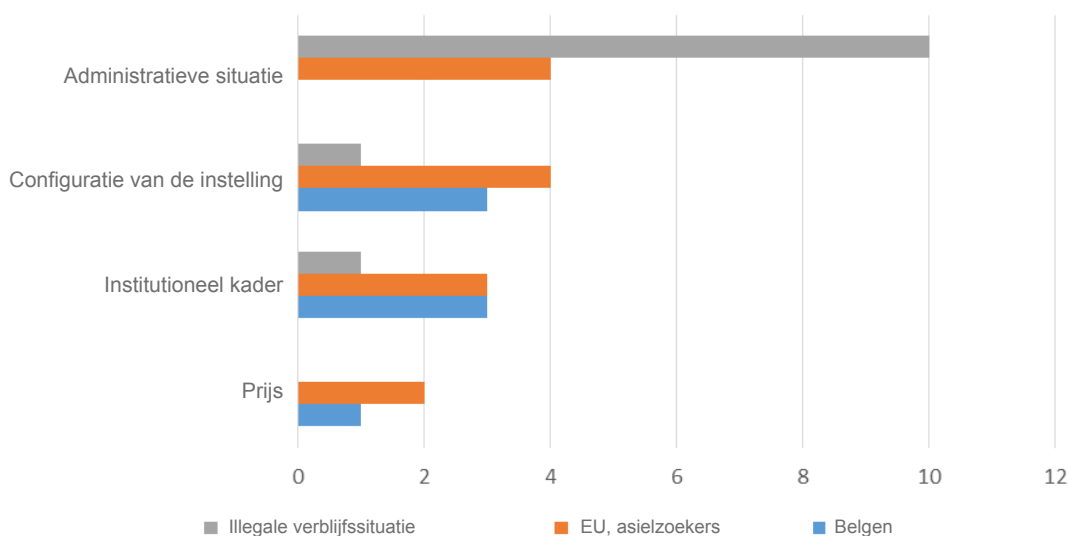
maakten van de centra voor noodopvang. Mensen met een precare leefsituatie in private huisvesting en mensen die af en toe door vrienden of familie worden opgevangen blijken vooral Belgen te zijn, wat door andere, voortgezette ondervragingen is bevestigd.

Kritische beschouwing van de ontvangen hulp

De vragenlijsten houden zich alleen bezig met het verblijf bij de organisaties, en verschaffen geen gegevens met betrekking tot de diensten die deze aanbieden als de gebruiker zich daar aanmeldt. We hebben bij de vraaggesprekken ook aandacht besteed aan de wijze waarop men de verleende hulp waardeerde en daarbij ook gevraagd wat de voornaamste redenen waren om geen gebruik te maken van de aangeboden diensten. We geloven echter dat bepaalde kwesties niet systematisch of niet expliciet zijn aangeroerd, aangezien de context dat niet toeliet. Daar komt bij dat hulpzoekenden soms vaak wat vage antwoorden gaven of zelf niet precies wisten duidelijk te maken welk type hulp ze verlangden.

We benadrukken hier dat de sociale restaurants (21) en de douches (27) het veelvuldigst werden bezocht. Gebruik van de Samusocial of Hoeksteen mag niet worden inbegrepen onder het antwoord op vraag 'zeven voorgaande nachten', aangezien het verblijf aldaar slechts voor één nacht gegarandeerd wordt en er – als regel - 's anderendaags een nieuw verzoek moet worden gedaan. We kunnen dus concluderen dat men gebruik maakt van de verschillende typen hulp en de faciliteiten die door de laagdrempelige opvangdiensten aan gebruikers worden aangeboden.

Reden om geen diensten te gebruiken (N=33)

Bij de interviews bleek dat de **prijs** voor slechts een minderheid een reden was om geen beroep te doen op de diensten, wat door de post-enquête werd bevestigd. 8 personen noemden als reden het **kader van de instelling**. Het gaat dan om interne reglementen, opgelegde restricties (verbod op gebruik van bepaalde producten, enzovoorts), ongeschikte openingstijden of onzekerheid met betrekking tot eerbiediging van de anonimiteit. Nog eens 8 personen verwezen naar de **inrichting van de instelling**, bijvoorbeeld de mogelijkheid dat het een gebouw betreft waar men

geen gezelschapsdieren mag meenemen of de nacht moet doorbrengen in grote slaapzalen, waarbij ook (een gevoel van) onveiligheid en (de kans op) diefstal werden genoemd. Het vaakst werd echter verwezen naar de **administratieve situatie** als obstakel bij het gebruik maken van de diensten. Daarbij ging het om mensen zonder geldig verblijfsstatuut (10), asielaanvragers en/of mensen uit andere EU-lidstaten. Bij de voortgezette interviews bleek dat deze mensen zich er goed van bewust waren dat ze vanwege hun administratieve situatie geen toegang hadden tot de hulpdiensten, hulp bij toegang tot woonruimte of de onthaalhuizen. Opvallend was dat een kwart van de in de voorgaande zin bedoelde groep aangaf dat ze meenden op grond van hun illegale verblijfsstatus ook geen toegang hadden tot bepaalde onvoorwaardelijke en gratis dagvoorzieningen.

Wat kritische opmerkingen betreft: die hebben vooral betrekking op de **kwaliteit van de nachtopvang**. De centra van Samusocial en Hoeksteen werden vaak genoemd als plaatsen waar men de nacht niet onder goede omstandigheden kan doorbrengen en de geboden sociale begeleiding niet bevredigend is. Vermeldenswaard is dat deze kritiek vooral afkomstig is van mensen met de Belgische nationaliteit of die van andere EU-lidstaten. Personen zonder geldig verblijfsstatuut daarentegen hebben geen kritische opmerkingen over de voorzieningen. Dat kan te maken hebben met het feit dat hun administratieve status ze dwingt genoeg te nemen met onvoorwaardelijke en gratis dienstverleningen, waarvan ze dan in zekere zin de gevangene worden.

3.6.3. Post-enquête

Met de post-enquête hebben we een groter aantal mensen kunnen bereiken. Dat kan voor een deel verklaard worden met een verwijzing naar de aanwezigheid van grote aantallen studenten/enquêteurs op de verschillende plekken waar deze enquête werd afgenomen (en die niet allemaal door de pré-enquête waren gedekt). Ook de medewerking van twaalf ervaringsdeskundigen heeft meegespeeld. De post-enquête is dus in meer opvangcentra afgenomen, en er zijn meer vragenlijsten ingevuld.

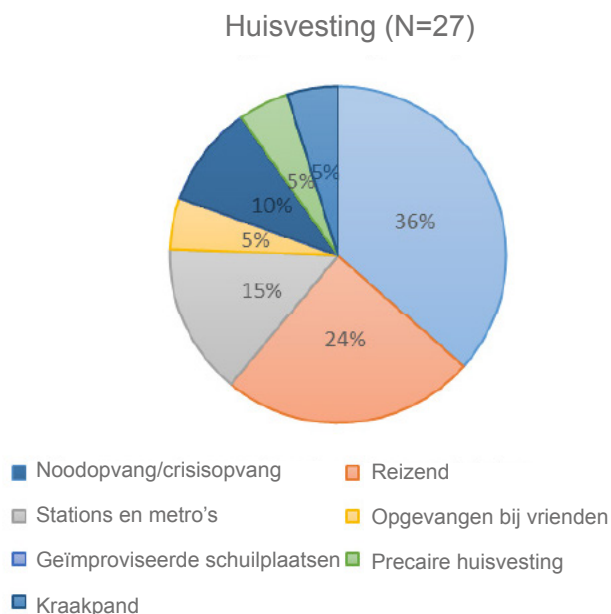
Deze grotere uitsnede is niet noodzakelijkerwijs representatiever, en de geconstateerde tendensen dienen met dezelfde voorzichtigheid worden benaderd als al het andere uit de pré- en post-enquête voortgekomen materiaal. Het is wel zo dat het bredere gezichtsveld ons toestaat bepaalde bij de pré-enquête waargenomen aspecten beter te onderbouwen. Belangrijker nog is dat dimensies die eerder niet goed aan bod waren gekomen nu wel in de analyse kunnen worden betrokken, zoals de omgeving van de geïnterviewde personen en de daarmee samenhangende obstakels en (gedwongen) keuzes. We zien verder dat de meeste vrouwen en niet begeleide minderjarige vreemdelingen in deze fase nieuwe gezichtspunten inbrengen.

Bij de post-enquête zijn **83 vragenlijsten** ingevuld – **84% door mannen** en **16% door vrouwen**. De gemiddelde leeftijd van deze laatste groep was **42 jaar**, terwijl de mannen gemiddeld **48 jaar oud** waren. 20 personen waren jonger dan 30 jaar, 14 ouder dan 60. In de ondervraagde groep waren er ook 9 jongeren van onder de 20, waarvan 6 **NBMV**. Er zijn zo dus meerdere jongeren geïnterviewd. Afgezien van één jonge Italiaan waren dit allemaal minderjarigen zonder geldig

verblijfsstatuut. De meeste van hen gingen ervan uit dat ze hier op doorreis waren op weg naar het Verenigd Koninkrijk.

Dit keer waren volwassenen (koppels of alleenstaand) die aangaven de voorgaande avond met één of meer kinderen te hebben doorgebracht wel zichtbaar aanwezig: 5 personen verklaarden dat ze voorgaande nacht met hun kinderen hadden doorgebracht (3 daarvan op straat).

Verschillende vormen van huisvesting

Nood- en crisisopvang is een belangrijke categorie: **36%** van de ondervraagde personen verbleef in dat type opvang, en de meesten van hen (80%) gaven aan daar elke nacht te slapen.

49% van de ondervraagde personen had de **voorgaande nachten in de openbare ruimte doorgebracht**, aanzienlijk meer dan bij de pré-enquête van 2016 (36%). Een verdere verdieping van de vraagstelling leidde tot de bevestiging van wat bij de pré-enquête al was gebleken, en dat was dat mensen die de nacht in de openbare ruimte doorbrengen erg mobiel zijn: ze brengen de nachten steeds op verschillende plaatsen buiten door en wisselen dat af met verblijven bij de diensten voor nood- en crisisopvang.

Met behulp van de vragenlijsten hebben we ook een beter beeld gekregen van wat 'openbare ruimte' precies betekent: kelders, zolders, hutjes, fabrieken, bouwvallen en inkomsthallen van banken – dat zijn plaatsen waar veel mensen de nacht doorbrengen. Als we personen die in kraakpanden verblijven daarbij optellen dan zien we dat dat ongeveer **twee derde** van de mensen zich in een situatie bevindt waarin ze geen gebruik maken van hulp of begeleiding. Die vaststelling sluit aan bij hetgeen tijdens de pré-enquête reeds was geconstateerd.

Huisvesting bij een ander (particulier) is een niet te verwaarlozen verschijnsel (5%). In zo'n situatie beschikt men niet over eigen woonruimte en loopt men voortdurend het risico dat men het tijdelijke onderdak kwijtraakt, zonder uitzicht op een duurzaam alternatief. Daar komt bij dat dit type solidariteit niet geheel vrij van risico's is – voor beide partijen. Als de

gastheer inkomsten uit sociale bijstand of zekerheid geniet, kan er op die uitkering worden gekort als de samenlevingssituatie bekend geraakt. En de persoon die onderdak geniet kan hetzelfde risico lopen. Sommige mensen zijn spontaan tot dit soort hulp bereid, maar het kan verkeerd aflopen, in welk geval de hulp meer risico's en nog grotere instabiliteit met zich meebrengt. We wijzen er verder op dat de frequentie van dit type huisvesting sterk varieert.

Naast onthaalhuizen zijn er ook nog betaalde opvang. We hebben dat type opvang niet geanalyseerd, maar duidelijk is dat betaalde toegang voor bepaalde groepen een obstakel kan vormen. Daar komt bij dat deze opvanghuizen ook andere criteria voor toegang hanteren, wat betekent dat niet iedereen er de facto gebruik van kan maken. De voortgezette interviews wezen uit dat **9 personen zonder geldig verblijfsstatuut (waarvan 2 NBMV's)** een aantal malen op adem heeft kunnen komen in door het Burgerplatform georganiseerde **opvang bij een bewoner**.

Beschikbaar inkomen

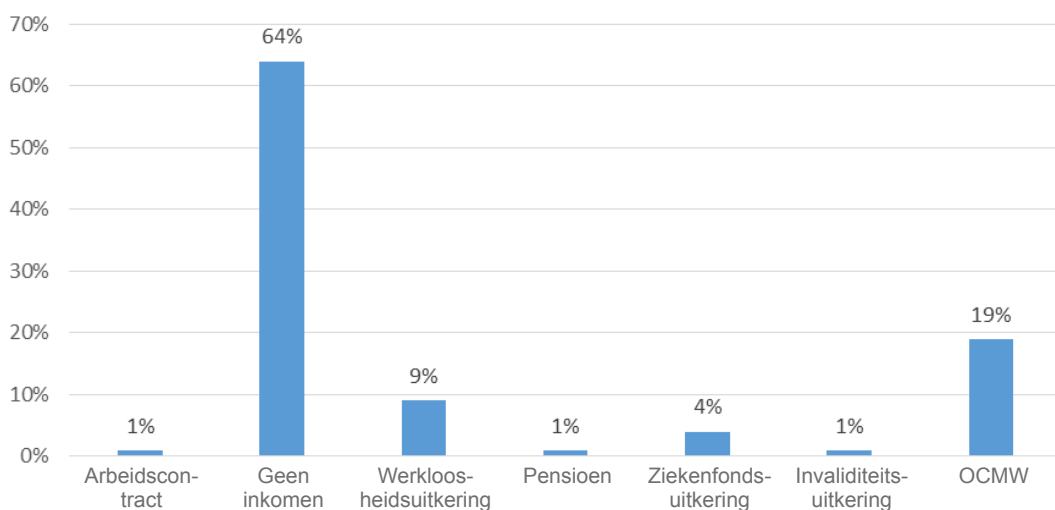
- Algemeen:

Net als dat bij de pré-enquête het geval was, krijgen we via de post-enquête meer zicht op de link tussen de inkomensbron en de huisvestingssituatie van de personen die we hebben ontmoet.

Als we kijken naar de wat inkomen betreft meest kwetsbare categorieën, dan zien we dat 64% van de ondervraagde personen geen inkomensbron heeft (buiten bedelen en de verkoop van objecten). Meer dan de helft van deze mensen (55%) slaapt regelmatig – of elke nacht – in de openbare ruimte.

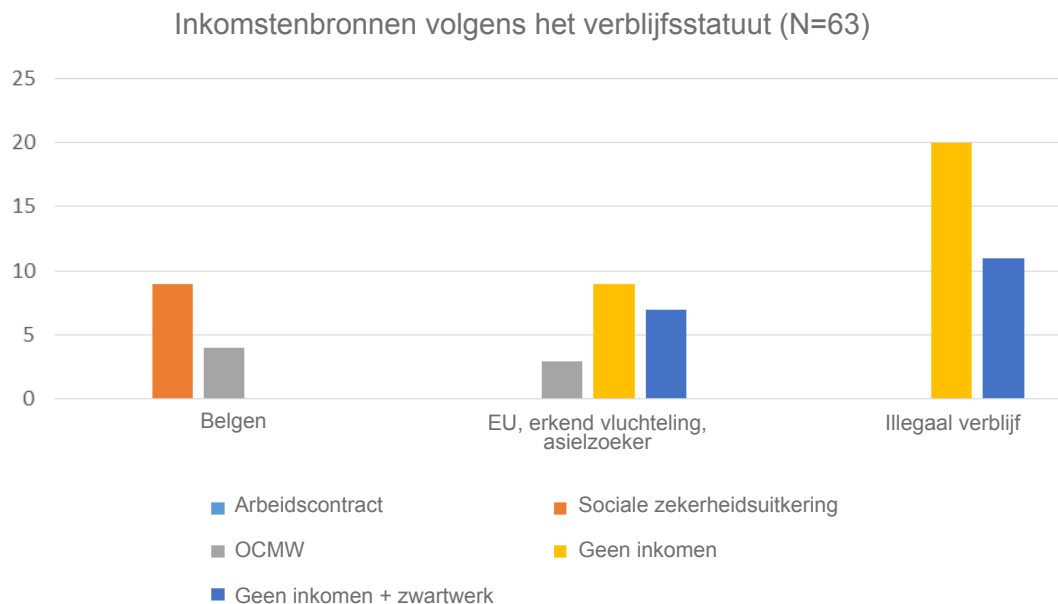
Er zijn echter ook andere, precies even kwetsbare groepen. Als we kijken naar de cijfers voor gepensioneerden, mensen met een werkloosheidsuitkering, gehandicapten en personen die via de mutualiteit of de OCMW's een toelage ontvangen, dan zien we zeer gevarieerde woonsituaties (kraakpand, openbare ruimte, Samusocial, ziekenhuis, transit, nachtopvang), die echter allemaal ongeschikt zijn, gelet op de kwetsbaarheden van deze groepen en de daaruit voortvloeiende bijzondere behoeften.

Inkomstenbronnen (N=30)

Net als bij de pré-enquête op het punt van inkomen duidelijk werd, zien we ook bij de post-enquête dat 18 % van de personen die we hebben ondervraagd bedelen, en dat dit zowel mensen zijn die verklaren geen inkomen te hebben als ontvangers van sociale uitkeringen of toelagen van OCMW's. Van alle personen die verklaren niet over inkomsten te beschikken meldt twee derde dat ze bij tijd en wijle inkomsten ontvangen uit zwart werk.

- Belgen en hun inkomen:

Mensen die van oorsprong Belg zijn beschikken over inkomsten uit sociale zekerheid of ontvangen een toelage van de OCMW's. Voor deze subcategorie geldt dus niet dat ze geen enkele inkomensbron hebben. Het kunnen beschikken over middelen volstaat echter niet om **armoede**, of zelfs **ernstige armoede**, uit te sluiten. Als we de gegevens iets nader beschouwen, dan stellen we bijvoorbeeld vast dat van de zes Belgen die inkomsten genieten (sociale zekerheid, OCMW's) er drie regelmatig of soms zelfs altijd in de openbare ruimte de nacht doorbrengen, er één bij de Samusocial slaapt en de overige twee bij vrienden of familie zijn ondergebracht. Het leefloon van de OCMW's is dus bij lange niet in staat de ontvangers ervan (waardige) huisvesting te garanderen.

Als we de inkomstenbronnen vergelijken, blijkt dat verreweg de meeste Belgen over financiële middelen beschikken. Daar staat tegenover dat geen van de mensen zonder geldig verblijfsstatuut over zulke middelen beschikt, en dat één derde van deze groep zwart werk verricht. Van de derde categorie (Europeanen, erkende vluchtelingen, asielvragers en 'overige') ontvingen er drie toelagen van de OCMW's, terwijl een grote meerderheid (16 personen) niet over financiële middelen beschikt, dan wel af en toe enige inkomsten uit zwart werk heeft.

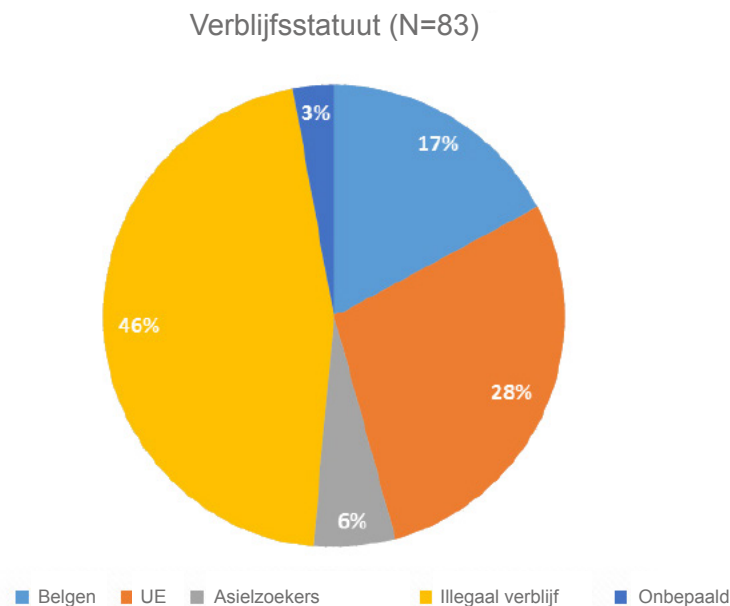
Tot slot is het interessant te weten dat van de 63 ondervraagde personen in deze groep, vijf mensen aangaven dat ze af en toe geld van familieleden ontvangen (dat geldt overigens uitsluitend voor Belgen en andere EU-onderdanen).

- Verblijfsstatuut en leefsituatie:

Gegevens betreffend het verblijfsstatuut van de ondervraagde personen stellen ons in de gelegenheid bepaalde observaties te doen. Zo blijkt bijna de helft (46%) van de mensen die slecht gehuisvest, dan wel dak- of thuisloos zijn hier illegaal te verblijven. Deze groep is bijzonder kwetsbaar. Welbeschouwd kunnen ze alleen een beroep doen op de centra voor nood- en crisisopvang. Ze leven in grote onzekerheid, omdat ze behalve het recht op medische noodhulp (dat niet altijd gemakkelijk uit te oefenen is) al het overige ontberen. Datzelfde geldt voor Europese onderdanen die nauwelijks sociale rechten activeren. Als deze vaststellingen zijn vrijwel precies gelijk aan de observaties die in het kader van de pré-enquête van 2016 werden gedaan.

De meeste EU-onderdanen, asielaanvragers en personen met een ongeldig verblijfsstatuut doen regelmatig een beroep op de Samusocial (67%). Uit de voortgezette ondervragingen blijkt verder dat dit vooral Belgen zijn die in precare omstandigheden in private huisvesting verblijven of met enige regelmaat onderdak krijgen bij vrienden of familie.

Na verwerking van de gegevens van de in depth interviews kunnen we bevestigen wat bij de pré-enquête en post-enquête reeds was vastgesteld, en dat is dat een beroep op de Samusocial vaak wordt afgewisseld met perioden waarin men in beweging is en de nachten in de openbare ruimte doorbrengt (metro, stations, geïmproviseerd onderdak), en zulks ongeacht het verblijfsstatuut van de betrokkene (dit bleek in 75% van de interviews met mensen die de nacht in de openbare ruimte doorbrengen het geval te zijn).

- Kritische beoordeling van de ontvangen hulp:

De vragenlijsten houden zich alleen bezig met het verblijf bij de organisaties, en verschaffen geen gegevens met betrekking tot de diensten die deze aanbieden als de gebruiker zich daar aanmeldt. We hebben bij de vraaggesprekken ook aandacht besteed aan de wijze waarop men de verleende hulp waardeerde en daarbij ook gevraagd wat de voornaamste redenen waren

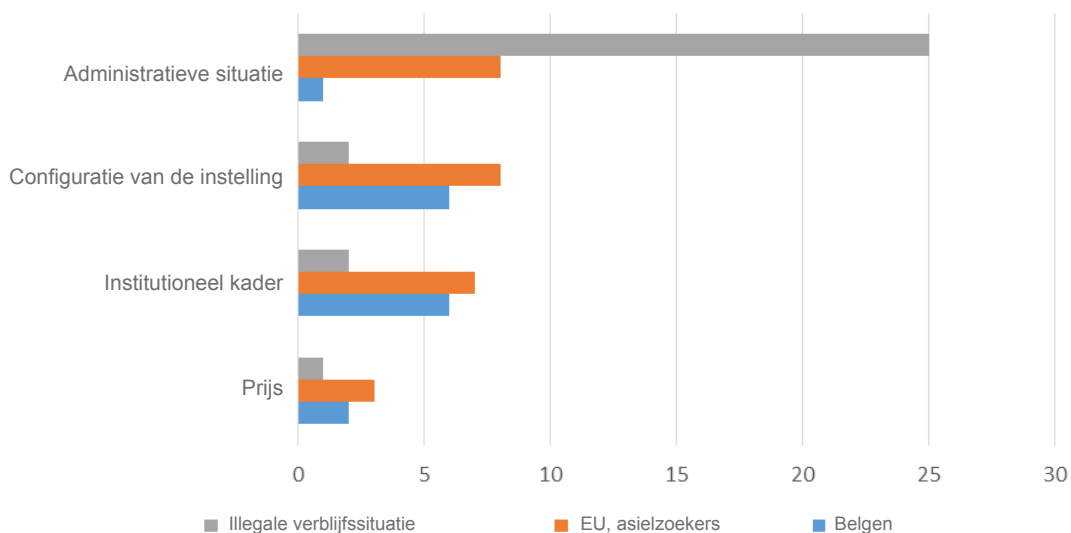

om geen gebruik te maken van de aangeboden diensten. We geloven echter dat bepaalde kwesties niet systematisch of niet expliciet zijn aangeroerd, aangezien de context dat niet toeliet. Daar komt bij dat hulpzoekenden soms vaak wat vage antwoorden gaven of zelf niet precies wisten duidelijk te maken welk type hulp ze verlangden.

We benadrukken hier dat de sociale restaurants (21) en de douches (27) het veelvuldigst werden bezocht. Gebruik van de Samusocial of Hoeksteen mag niet worden inbegrepen onder het antwoord op vraag 'zeven voorgaande nachten', aangezien het verblijf aldaar slechts voor één nacht gegarandeerd wordt en er – als regel – 's anderendaags een nieuw verzoek moet worden gedaan.

We kunnen dus concluderen dat men gebruik maakt van de verschillende typen hulp en de faciliteiten die door de laagdrempelige opvangdiensten aan gebruikers worden aangeboden.

Reden om geen diensten te gebruiken (N=71)

Bij de interviews bleek dat de **prijs** voor slechts een minderheid een reden was om geen beroep te doen op de diensten, wat ook al uit de pré-enquête was gebleken. 14 personen noemden als reden het **kader van de instelling**. Het gaat dan om interne reglementen, opgelegde restricties (verbod op gebruik van bepaalde producten, enzovoorts), ongeschikte openingstijden of onzekerheid met betrekking tot eerbiediging van de anonimiteit. 16 personen verwezen naar de **inrichting van de instelling**, bijvoorbeeld de mogelijkheid dat het een gebouw betreft waar men geen gezelschapsdieren mag meenemen of de nacht moet doorbrengen in grote slaapzalen, waarbij ook (een gevoel van) onveiligheid en (de kans op) diefstal werden genoemd. Het vaakst werd echter verwezen naar de **administratieve situatie** als obstakel bij het gebruik maken van de diensten. Daarbij ging het om mensen zonder geldig verblijfsstatuut (25), asielaanvragers en/of mensen uit andere EU-lidstaten. Bij de voortgezette interviews bleek dat deze mensen zich er goed van bewust waren dat ze vanwege hun administratieve situatie geen toegang hadden tot de hulpdiensten of hulp bij toegang tot woonruimte/onthaalhuizen. Opvallend was dat meer dan een kwart (29%) van de in de voorgaande zin bedoelde groep aangaf dat ze meenden op grond van hun illegale verblijfsstatus ook geen toegang te hebben tot bepaalde onvoorwaardelijke en gratis dagvoorzieningen.

Wat aanmerkingen betreft: die hebben vooral betrekking op de **kwaliteit van de nachtopvang**. De centra van Samusocial en Hoeksteen werden vaak genoemd als plaatsen waar men de nacht niet onder goede omstandigheden kan doorbrengen en de geboden sociale begeleiding niet bevredigend is. Vermeldenswaard is dat deze kritiek vooral afkomstig is van mensen met de Belgische nationaliteit of die van andere EU-lidstaten. Personen zonder geldig verblijfsstatuut daarentegen hebben geen kritische opmerkingen over de voorzieningen. Dat kan te maken hebben met het feit dat hun administratieve ze dwingt genoeg te nemen met onvoorwaardelijke en gratis dienstverleningen, waarvan ze dan in zekere zin de gevangene worden.

- Tendensen en analyses:

Als we kijken naar de leefsituaties, dan zien we dat de onderverdeling van de in 2018 getelde personen overeenkomstig de verschillende ETHOS-categorie een vergelijkbaar resultaat oplevert als die welke in 2016 werd vastgesteld. Er zijn echter twee elementen die bijzondere aandacht behoeven.

Om te beginnen lijkt er een link te zijn tussen het gebruik van noodopvang zoals die bij de Samusocial of Hoeksteen wordt geboden en het doorbrengen van de nacht in de openbare ruimte of geïmproviseerd onderdak. Er lijkt hier sprake te zijn van een trekbeweging, waarbij mensen een verblijf in noodopvangcentra afwisselen met overnachtingen op verschillende plaatsen in de openbare ruimte. We nemen verder een kleine stijging waar van het aantal mensen dat tenminste één van de nachten voorafgaand aan de enquête op straat heeft doorgebracht. De ondervraagde groepen geven vaak blijk van ontevredenheid met de centra van Samusocial of Hoeksteen en de daarmee verband houdende klachten komen steeds weer terug.

Opvallend is de bevestiging dat toelagen uit sociale zekerheid of via de OCMW's mensen niet kunnen behoeden voor (ernstige) armoede. We zijn regelmatig dak- en thuislozen tegengekomen die zowel over sociale rechten als inkomsten uit een uitkering beschikten.

Het tweede punt dat heel duidelijk naar voren kwam uit de pré- en post-enquêtes is dat er steeds meer mensen zonder geldig verblijfsstatuut gebruik maken van de dagdiensten. Dat hangt uiteraard samen met de toegenomen stroom migranten waarmee Brussel de afgelopen jaren is geconfronteerd. En dat heeft dan weer tot gevolg dat steeds meer mensen geen gebruik maken van de hulpdiensten. Personen met een ongeldig verblijfsstatuut beseffen heel goed dat ze vanwege hun administratieve situatie geen aanspraak kunnen maken op bepaalde diensten, waaronder onthaalhuizen. Dit gevoel van uitsluiting wordt dan een soort overtuiging: mensen beginnen te geloven dat ze geen toegang hebben tot diensten die voor hen nu juist wel toegankelijk zijn (in de eerste plaats de zonder voorwaarden beschikbare dagdiensten).

4. Conclusie

De op 5 november 2018 gehouden vijfde telling van dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen bouwt voort op de vier voorgaande tellingen. In een tijdspanne van 10 jaar is het aantal dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest meer dan verdubbeld (+142,2%). Het meest recente segment van die periode vormt geen uitzondering op de regel: het aantal getelde mensen is tussen 2016 en 2018 met 23,6% gestegen. Die voortdurende stijging van het aantal getelde personen over de afgelopen tien jaar kan op tenminste drie verschillende manieren verklaard worden:

Om te beginnen is de telling als statistisch instrument gedurende die periode voortdurend bijgewerkt en verfijnd. De partnerschappen die in 2008 zijn aangegaan, zijn verder ontwikkeld en efficiënter gaan functioneren, waardoor er steeds nieuwe gegevensbronnen zijn bijgekomen. Op die manier hebben we steeds vollediger gegevens kunnen vergaren en aldus een beter inzicht verkregen in de Brusselse realiteit. Het zou echter onjuist zijn de continue stijging van het aantal dak- en thuislozen en slecht gehuisveste personen uitsluitend aan de verbetering van het statistisch instrumentarium toe te schrijven. In de tweede plaats heeft de toenemende verarming van de Brusselse bevolking gevolgen voor het aantal mensen dat op het vlak van huisvesting in een precare situatie leeft. Van de Brusselse bevolking tussen de 18 en 64 jaar ontvangt 5,7% steun van de OCMW's, terwijl het Belgische gemiddelde op 2,2% ligt. Tussen 2007 en 2017, is het aantal ontvangers van een leefloon opgelopen van 21 836 tot 37 860 personen, wat neerkomt op een stijging van 73,4% (Observatiecentrum voor Gezondheid en Welzijn, 2018, bladzijden 22-24). Die toename is het gevolg van het wegvallen van bepaalde werkloosheidsuitkeringen. Vermeld zij hier dat leefloontoewijzingen, ongeacht het type huishouden, altijd onder het met de armoedegrens corresponderende inkomen liggen.

Deze verarming wordt nog eens verergerd door de problematische huisvestingstoestand in Brussel. De huren zijn sinds 2015 ongewijzigd, maar die stagnatie is pas ingezet na 10 jaar voortdurend stijgende huren. Als we het voor huur bestemde inkomensdeel op 30% vastleggen, zien we de 10% goedkoopste woningen binnen de agglomeratie voor maar 52% van de Brusselse bevolking toegankelijk is (De Keersmaecker M.-L., 2018, p 28 & 42). De politiek laat het bij tot nogal timide reacties op deze realiteit. We wijzen er ook op dat er maar 36 117 sociale huurwoningen zijn in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, terwijl er maar liefst 48 804 huishoudens op de wachtlijst staan (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, 2018, p 55);

De toegenomen internationale mobiliteit is een derde factor in de verklaring voor de groei van het aantal getelde dak- en thuislozen en slechts gehuisveste personen. Er is geen cijfermateriaal inzake illegale immigratie, maar het aantal illegalen op Belgisch grondgebied is groter dan ooit. Het aantal binnenkomende illegalen die erin geslaagd zijn hun toestand te regulariseren of vluchtelingenstatus te verkrijgen is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Tot slot heeft de uitbreiding van de Europese Unie geleid tot belangrijke intra-Europese immigratie uit de nieuwe lidstaten (Vause S., 2018, pp 1-14).

Alle bevolkingslagen zijn in deze migraties vertegenwoordigd, maar voor Brussel betekent de toegenomen internationale mobiliteit vooral een toename van behoeftige vreemdelingen met een verblijfsstatuut dat dan weer sterk kan variëren.

Als men even stilstaat bij de verschillende leefsituaties, dan begrijpt men dat het vooral mensen in de meest onzekere levenssituaties zijn wier aantal sterk is toegenomen. In 2018 viel één van de twee getelde personen in de conceptuele ETHOS-categorie 'daklozen'. Het aantal personen in deze categorie is de afgelopen twee jaar met 82,1% toegenomen. Over de afgelopen tien jaar is die toename zelfs spectaculair te noemen (+327,6%)!

Het aantal in de openbare ruimte getelde mensen is tussen 2016 en 2018 blijven stijgen (+7,4%). De laatste tien jaar is de groep mensen die de nacht op straat doorbrengt bijna verdrievoudigd (+182,1%). De bij deze telling vastgestelde stijging van het aantal vrouwen dat op straat leeft – van 50 naar 84 (+68%) – is het meest verontrustend. De geografische spreiding van de getelde daklozen, van centrum naar periferie, zet zich voort. De meeste mensen die de nacht op straat doorbrengen doen dat nu buiten de vijfhoek, en dan vooral in de wijken direct rond die vijfhoek.

Toch is deze drastische toename van het aantal dak- en thuislozen niet vooral op straat waar te nemen, maar juist in de centra voor nood- en crisisopvang. Met de opkomst van het Burgerplatform en de opening van extra plaatsen bij de Samusocial is het aantal mensen dat in dit type structuren is opgenomen enorm toegenomen. Hun aantal is in twee jaar tijd vrijwel verdrievoudigd (+193,7%), en in de loop van één decennium bijna verzevenvoudigd (+594,9%). De beschikbaarheid van extra plaatsen in nood- en crisisopvang heeft een sociale catastrofe kunnen vermijden, maar niet kunnen verhinderen dat het aantal mensen dat de nacht op straat doorbrengt blijft toenemen.

Die extra beschikbaarheid in nood- en crisisopvang roept vragen op, zeker als je bedenkt dat het aantal plaatsen in onthaalwoningen over de afgelopen tien jaar vrijwel stabiel is gebleven (+15,9%). De autoriteiten hebben blijkbaar een voorkeur voor oplossingen die dak- en thuislozen niet meer dan onderdak bieden, en dat ten koste van duurzame oplossingen met de mogelijkheid van de psychosociale begeleiding die nodig is om mensen gereed te maken voor herintegratie in hun woonruimte en de maatschappij als geheel.

Die keuze lijkt voor een deel ingegeven door de kwestie migratie. Het huidige migratiebeleid heeft tot gevolg dat een belangrijk deel van de personen die momenteel in de structuren voor nood- en crisisopvang verblijven geen enkele hoop kunnen koesteren om hun situatie ooit te regulariseren. Het is daarom niet mogelijk om deze mensen werkelijk te begeleiden. Het enige dat kan worden gedaan is ze een onderdak bieden en te verhinderen dat ze de nacht op straat moeten doorbrengen. De bij de pré- en post-enquête vergaarde gegevens bevestigen dat het aantal mensen zonder geldig verblijfsstatuut is toegenomen. Deze mensen zijn voortdurend in beweging en wisselen het leven op straat af met een verblijf in één van de centra voor noodopvang.

We moeten in dit kader ook de liefdadigheid eens onder de loep nemen. Op de avond van de telling bleken in Brussel 248 personen, ofwel 17,8% van alle in centra voor nood- en crisisopvang verblijvende mensen, bij vrijwilligers thuis ondergebracht te zijn. Deze liefdadigheidsexplosie, waarbij burgers taken op zich nemen die bij het collectief zouden moeten berusten, kan problemen opleveren, zowel voor de burgers als voor de begunstigten.

We wijzen er ook op dat in 2018 maar liefst 1044 personen (ofwel 24,9% van het totale aantal getelde mensen) geteld werden bij NEOS, religieuze gemeenschappen, kraakpanden

en onderhandelde bezettingen. Eén op de vier getelde personen zoekt dus nog steeds een oplossing buiten de erkende structuren voor begeleiding.

Tegen deze somber stemmende achtergrond bieden de gegevens voor begeleid wonen en Housing First enige verlichting. Door gebruik te maken van deze formules zijn 1514 mensen erin geslaagd zich aan dak- en thuisloosheid te ontworstelen (of hebben het afglijden daarnaar weten te voorkomen). Het traditionele wonen met begeleiding is in Brussel de afgelopen twee jaar met 28,6% toegenomen (1394 personen werden begeleid), terwijl het aantal gebruikers van Housing First is verdubbeld (tot 120 begeleide personen).

Nu het aantal plaatsen in onthaalhuizen stagneert, is de stijging van aantal mensen in de categorie begeleid wonen goed nieuws. Deze diensten kunnen echter uitsluitend functioneren als ze kunnen beschikken over behoorlijke en betaalbare woonruimte voor hun gebruikers. Dit soort woonruimte wordt steeds zeldzamer in Brussel, en het zoeken naar zulke woningen neemt veel tijd in beslag.

Dak- en thuisloosheid in Brussel is tegenwoordig steeds meer een weerspiegeling van grotere problemen, zoals toegang tot woonruimte, verarming van de middenklasse en minder bedeelde bevolkingsgroepen en het migrantenvraagstuk. Dak- en thuislozen zijn vaak mensen die te kampen hebben met een opeenstapeling van kwetsbaar makende problemen (psychische problemen, verslavingen, illegaal verblijf, ontbreken van familie- of gezinskader, ontslag, verbroken relaties, enzovoorts), waardoor ze minder snel zullen worden opgevangen in één van de verschillende veiligheidsnetten bedoeld om te verhinderen dat mensen op straat terecht komen. De bestrijding van dak- en thuisloosheid is een onderdeel van de totstandbrenging van een rechtvaardiger en menswaardiger maatschappij voor iedereen, waarin ook de meest kwetsbare groepen een plaats krijgen en meetellen.

5. Bibliografie

De Keersmaecker M.-L. (2018), Observatoire des loyers 2017, SLRB-BGHM, Bruxelles.

Edgar B. (2012), The ETHOS definition and classification of homelessness and housing exclusion, in, European Journal of Homelessness, Volume 6, Numéro 2, pp 219-223.

FEANTSA (2007), Typologie européenne de l'exclusion liée au logement, Bruxelles.

La Strada (2010), Deuxième dénombrement des personnes sans-abri, sans logement et en logement inadéquat en Région de Bruxelles-Capitale, Commission Communautaire Commune, Bruxelles.

La Strada (2014), Troisième dénombrement des personnes sans-abri, sans logement et en logement inadéquat en Région de Bruxelles-Capitale, Commission Communautaire Commune, Bruxelles.

La Strada (2017), Dénombrement des personnes sans-abri et mal-logées en Région de Bruxelles-Capitale : quatrième et double édition, Commission Communautaire Commune, Bruxelles.

Observatoire de la santé et du social de Bruxelles (2018), Baromètre social 2018 : rapport bruxellois sur l'état de la pauvreté, Commission Communautaire Commune, Bruxelles.

Région de Bruxelles-Capitale (2013), Ordonnance modifiant l'ordonnance de 2003 portant sur le Code bruxellois du logement, 11 juillet 2013, Bruxelles.

Vause S. (2018), 1997-2017 : un bilan de deux décennies d'immigration en Belgique, Myria, Bruxelles.

6. Lijst van afkortingen

AMA	Fédération des Maisons d'Accueil et des Services d'Aide aux Sans-Abri
BGHM	Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij
BJB	Bureau voor Juridische Bijstand
BPA	Brussel Platform Armoede
BRULOCALIS	Vereniging Stad en Gemeenten van Brussel Buffer Tijdelijke structuur voor een stijging van het aantal plaatsen
BWR	Brusselse Welzijns- en Gezondheidsraad
CAW	Centrum Algemeen Welzijnswerk
CCH	Comité de Concertation Hivernale – Overlegcomité Winter
CFWB	Communauté Française Wallonie-Bruxelles Consortium Naam voor de actoren samengebracht binnen het opvangcentrum in Haren tijdens de winter 2017-2018: het CAW, het Rode Kruis en DVW
COZO	Centrum voor Opvang en Oriëntatie
DIREMI	Dispositif Régional de Mise à l'Abri Dispatching Dienst georganiseerd door de Samusocial die dak- en thuislozen doorverwijst naar de beschikbare plaatsen in de nachtopvangcentra
DMH	Dringende Medische Hulp
D.R. Congo	Democratische Republiek Congo
DVW	Dokters van de Wereld
ETHOS	European Typology on Homelessness and Housing Exclusion
EU	Europese Unie
FBMD	Federatie van de Bicommunautaire Maatschappelijke Diensten
FDSS	Fédération des Services Sociaux
FEANTSA	European Federation of National Organisations Working with the Homeless
FEDASIL	Agence fédérale pour l'Accueil des demandeurs d'Asile
GBV	Gewestelijke Beleidsverklaring
GGC	Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie
IPPJ	Institution Publique de Protection de la Jeunesse
LL	Leefloon
MEHOBEL	Measuring Homelessness in Belgium – Thuisloosheid meten in België
MIVB	Maatschappij voor het Intercommunaal Vervoer te Brussel
NBMV	Niet-begeleide minderjarige vreemdeling
NMBS	Nationale Maatschappij Belgische Spoorwegen
NVDR	Nota van de redactie
OCMW	Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Werk
ONE	Office de la Naissance et de l'Enfance
OVM	Openbare Vastgoedmaatschappij
PILS	Plateforme Informative de la Strada
POD-MI POD	Maatschappelijke Integratie
PVM	Persoon met Verminderde Mobiliteit
RCD	Recueil Central des Données (Centrale Gegevensverzameling) van la Strada
RH, RVH	Rusthuis, Rust- en Verzorgingshuis
SAJ	Service de l'Aide à la Jeunesse
SPJ	Service de Protection Judiciaire
VGC	Vlaamse Gemeenschapscommissie
VTE	Voltijdsequivalent
VZW	Vereniging zonder winstoogmerk

7. Illustraties tafel

Figuur 1. ETHOS-typologie thuisloosheid en sociale uitsluiting op vlak van wonen – vereenvoudigde versie aangepast aan de Brusselse context. De operationele categorieën die bij de telling niet zijn meegenomen zijn cursief gedrukt.	11
Figuur 2. Verdeling van de getelde mensen tijdens de nacht van 5 november 2018 in het Brussels Gewest, per leefsituatie (La Strada 2019).	21
Figuur 3. Verdeling van de in het Brussels Gewest getelde personen (per categorie) en evolutie tussen 2016 en 2018 (La Strada, 2019).	22
Figuur 4. Verdeling van de in het Brussels Gewest getelde personen (per categorie) en evolutie tussen 2008 en 2018 (La Strada, 2019).	23
Figuur 5. verdeling van de personen die tijdens de nacht van 5 november 2018 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn geteld, op basis van gender en leefsituatie (La Strada, 2019).	26
Figuur 6. Geografische verdeling van de personen die bij de tellingen binnen het Brussels Gewest in publieke ruimte zijn geteld (La Strada, 2019).	28
Figuur 7. Evolutie tussen 2008 en 2018 van het aantal mensen dat in het Brussels Gewest bij de diensten voor nood- en crisisopvang is geteld (La Strada, 2019).	30
Figuur 8. Genderverdeling van de personen die tijdens de nacht van 5 november 2018 zijn geteld – naar het type onthaalhuis (La Strada, 2019).	32
Figuur 9. Evolutie van het aantal mensen in het Brussels Gewest dat werd geteld in ontoereikende huisvesting (La Strada, 2019).	34
Figuur 10. Evolutie (2016-2018) van het aantal mensen dat tijdens de nacht van de telling verbleef in één van de diensten voor begeleid wonen of Housing First (La Strada, 2019).	38
Figuur 11. Oorsprong van de woonruimte die in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gebruikt worden voor begeleid wonen (La Strada, 2019).	39
Figuur 12. Verdeling (%) van de plaatsen waar de respondenten de nachten voorafgaand aan de enquête hebben doorgebracht. (La Strada. 2019.)	42
Figuur 13. Verdeling (%) van de bronnen van inkomsten die de respondenten tijdens de pre-enquête in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hebben opgegeven. (La Strada. 2019.)	43
Figuur 14. Aard van de financiële middelen volgens het verblijfsstatuut van de respondenten tijdens de pre-enquête in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (La Strada. 2019).	44
Figuur 15. Verdeling (%) van het verblijfsstatuut van de respondenten tijdens de pre-enquête in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (La Strada. 2019).	45
Figuur 16. Verdeling van bewoonde woningen naar type verblijf. (La Strada. 2019.)	45

- Figuur 17.** Verdeling van de redenen die de respondenten in de pre- enquête beschreven hebben om geen gebruik te maken van de diensten die de verenigingen per woonsituatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (La Strada. 2019.) aanbieden. 46
- Figuur 18.** Verdeling (%) van de plaatsen waar de respondenten de nachten voorafgaand aan de enquête hebben doorgebracht. (La Strada. 2019.) 48
- Figuur 19.** Verdeling (%) van de bronnen van inkomsten die de respondenten tijdens de post-enquête in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hebben opgegeven. (La Strada. 2019.) 49
- Figuur 20.** Verband tussen de financiële middelen en het verblijfsstatuut van de respondenten tijdens de enquête in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (La Strada. 2019). 50
- Figuur 21.** Verdeling (%) van het verblijfsstatuut van de respondenten tijdens de pre-enquête in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (La Strada. 2019). 51
- Figuur 22.** Verdeling van de redenen die de respondenten in de enquête beschreven hebben om geen gebruik te maken van de diensten die de verenigingen per woonsituatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (La Strada. 2019.) aanbieden. 52

8. Bijlagen

8.1. ETHOS en ETHOSLight: Europese typologie over thuisloosheid en sociale uitsluiting op vlak van wonen.

A Harmonised Definition of Homelessness for Statistical Purposes

Sometimes referred to as ETHOS 'Light', this is a version of the ETHOS typology developed in the context of a 2007 European Commission study: *Measurement of Homelessness at European Union Level*. It is a harmonised definition of homelessness for statistical purposes. It is a pragmatic tool for the development of homelessness data collection, rather than a conceptual and operational definition to be used for a range of policy and practice purposes.

OPERATIONAL CATEGORY		LIVING SITUATION	DEFINITION
1	People living rough	1 Public spaces / external spaces	Living in the streets or public spaces without a shelter that can be defined as living quarters
2	People in emergency accommodation	2 Overnight shelters	People with no place of usual residence who move frequently between various types of accommodation
3	People living in accommodation for the homeless	3 Homeless hostels 4 Temporary accommodation 5 Transitional supported accommodation 6 Women's shelters or refuge accommodation	Where the period of stay is time-limited and no long-term housing is provided
4	People living in institutions	7 Health care institutions 8 Penal institutions	Stay longer than needed due to lack of housing No housing available prior to release
5	People living in non-conventional dwellings due to lack of housing	9 Mobile homes 10 Non-conventional buildings 11 Temporary structures	Where the accommodation is used due to a lack of housing and is not the person's usual place of residence
6	Homeless people living temporarily in conventional housing with family and friends (due to lack of housing)	12 Conventional housing, but not the person's usual place of residence	Where the accommodation is used due to a lack of housing and is not the person's usual place of residence

ETHOS – Europese Typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting

Dakloosheid is één van belangrijkste maatschappelijke problemen die valt onder de EU Social Protection and Inclusion Strategy (EU Strategie voor Sociale Bescherming en Inclusie).

Het voorkomen van dakloosheid en de herhuisvesting van dakloze mensen vereist inzicht in de wegen en de processen die daar toe leiden en daarnaast een brede kennis van de betekenis van dakloosheid.

FEANTSA (Europese Federatie van organisaties die met daklozen werken) heeft een typologie van dakloosheid en sociale uitsluiting ontwikkeld, genaamd ETHOS. De typologie van het ETHOS begint met het conceptuele begrip dat er drie domeinen zijn die een “thuis” vormen. Het ontbreken van een vorm van “thuis” geeft de afbakening van dakloosheid weer.

Het hebben van een thuis kan worden begrepen als: een adequate woning (of ruimte) hebben waarover een persoon en zijn/haar de familie exclusief bezit uitoefent (fysiek domein), de mogelijkheid voor het hebben van privacy en sociale relaties (sociaal domein) en het hebben van een wettelijke titel (wettelijk domein). Dit leidt tot de vier belangrijke concepten van Dakloosheid, Thuisloosheid, Instabiele huisvesting en Ontoereikende Huisvesting die alle wijzen op het ontbreken van een thuis. ETHOS classificeert daarom daklozen volgens hun levens- of ‘thuisituatie’. Deze conceptuele categorieën zijn verdeeld in 13 operationele categorieën die voor verschillende beleidsdoelstellingen gebruikt kunnen worden zoals het in beeld brengen van dakloosheid en het ontwikkelen, monitoren en evalueren van beleid.

		Operationele categorie	Leefsituatie	Definitie
Conceptuele categorie	DAKLOOS	1 Mensen zonder vaste verblijfplaats	1.1 Openbare ruimte of open lucht	Leven op de straat en in openbare ruimte, zonder vaste verblijfplaats
		2 Mensen in noodopvang	2.1 Nachtopvang	Mensen zonder vaste verblijfplaats die gebruik maken van de nachtopvang, laagdrempelige opvang
	THUISLOOS	3 Mensen in opvang voor thuislozen	3.1 Passantenverblijf 3.2 Tijdelijke huisvesting 3.3 Huisvesting als overbruggingsperiode	Opvang voor kortdurend verblijf
		4 Mensen in vrouwenopvang	4.1 Blijf-van-mijn-lif huizen vrouwenopvang	Opvang voor vrouwen die slachtoffer zijn van huiselijk geweld, bedoeld voor kortdurend verblijf
		5 Mensen in opvang voor asielzoekers en immigranten	5.1 Tijdelijke opvang / Asielzoekerscentrum (AZC) 5.2 Pension voor seizoenarbeiders	Immigranten in Asielzoekerscentra of tijdelijke opvang door hun verblijfsstatus
		6 Mensen die binnenkort uit een instelling komen	6.1 Penitentiaire inrichting 6.2 Medische instellingen (inclusief afkickcentra, psychiatrische ziekenhuizen etc) 6.3 Jeugdinrichtingen	Geen huisvesting beschikbaar vóór vrijlating Blijven langer door gebrek aan huisvesting Geen geïdentificeerde huisvesting (bijvoorbeeld door 18 ^e verjaardag)
	INSTABIELE HUISVESTING	7 Mensen die langdurig hulp krijgen (vanwege dakloosheid)	7.1 Woonzorg voor oudere daklozen 7.2 Begeleid wonen voor mensen die dakloos zijn geweest	Langdurige verblijfplaats voor mensen die dakloos geweest zijn (meestal langer dan een jaar)
		8 Mensen met een instabiele huisvesting	8.1 Tijdelijk bij familie of vrienden 8.2 Zonder standaard huurcontract 8.3 Illegale bezetting van land	Leven in tijdelijk conventionele huisvesting (niet uit vrije keuze) Gebruiken van een woning zonder standaard huurcontract (niet kraken) Bezetten van land zonder wettelijke rechten
		9 Mensen die hun huis uit worden gezet	9.1 Uitgevoerd dwangbevel (huurhuis) 9.2 Terugname bevel (koophuis)	Wanneer procedures voor huisuitzetting in gang gezet zijn Wanneer de hypotheekverstrekker het huis in beslag mag nemen
	ONTOEREIKENDE HUISVESTING	10 Mensen die leven onder dreiging van huiselijk geweld	10.1 Gemeld bij politie	Wanneer de politie actie onderneemt om veiligheid voor slachtoffers van huiselijk geweld te garanderen
		11 Mensen in tijdelijke / niet conventionele woningen	11.1 Camper / caravan 11.2 Niet conventionele woonruimte 11.3 Tijdelijke aard	Niet bedoeld als standaard woonplaats Tijdelijke schuilplaats (kraken) Roma, zigeuners, woonwagenbewoners
		12 Mensen in ongeschikte huisvesting	12.1 Woning ongeschikt voor bewoning	Woonruimte die door landelijke wetgeving ongeschikt verklaard is voor bewoning
		13 Mensen die wonen in een extreem overbevolkt ‘gebied’	13.1 Hoogste nationale norm van overbevolking	Bepaald als het overschrijden van de nationale dichtheidsnorm voor oppervlakte of bruikbare kamers

FEANTSA

FEANTSA is supported financially by the European Commission. The views expressed herein are those of the author(s) and the Commission is not responsible for any use that may be made of the information contained herein.

European Federation of National Associations Working with the Homeless AISBL
Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri AISBL

NL

194, Chaussée de Louvain ■ 1210 Brussels ■ Belgium ■ Tel.: +32 2 538 66 69 ■ Fax: +32 2 539 41 74 ■ ethos@feantsa.org ■ www.feantsa.org

8.2. Moreel engagement

Moreel engagement – Dak- en thuislozentelling op 5/11/2018

De telling is een van de instrumenten voor het verbeteren van de kennis over de dak- en thuisloosheid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het doel is een momentopname te maken van de situatie, en met name van de minst gekende aspecten (op straat, de kraakpanden, enz.). Op die manier geven we zichtbaarheid aan het onzichtbare.

La Strada verbindt er zich toe om de deelnemers aan de dak- en thuislozentelling, met name de geïnteresseerde « tellers » te betrekken bij de interpretatie van de gegevens.

De « tellers » die de verblijfplaatsen en het aantal dak- en thuislozen in de toegewezen zone in kaart brengen, verbinden er zich toe:

- ▶ de personen die in de openbare ruimte verblijven te respecteren. De tellers zorgen ervoor dat zij de mensen niet storen of wakker maken;
- ▶ enkel als de betrokken persoon initiatief neemt tot gesprek vragen te stellen om de leeftijd van de persoon te bepalen. Indien dit niet mogelijk is, wordt op geen enkele manier aangedrongen;
- ▶ de vertrouwelijkheid van de gegevens te respecteren door de verzamelde gegevens met betrekking tot deze personen en hun verblijfplaatsen enkel mee te delen aan de verantwoordelijken van La Strada in het kader van de dak- en thuislozentelling.

8.3. Formulier voor de nachtelijke telling van 05 november 2018

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

**Dénombrement des personnes sans-abri – 5 novembre 2018
Dak- en thuislozentelling – 5 novembre 2018**

LIEUX – PLAATSSEN			PERSONNES / PERSONEN							AUTRES OBSERVATIONS – ANDERE OPMERKINGEN	
Heure	Adresse	Lieux précis	♀	♂	?	Enfants – Kinderen <18 ans / jaar			Traces de présence (s'il n'y a personne)	Signes distinctifs ou remarque importante	
Uur	Adres	Precieze locatie				0-3 BABY	3-12 ENF. KIND	12-18 ADO. JONGER- EN	?	Sporen van aanwezigheid (wanneer er niemand is)	Uiterlijke kenmerken of belangrijke opmerkingen
23h40	Rue Van Hammée 2	à gauche des bulles à verre, en haut du pont	0	1						grand carton et couverture	Il pourrait aussi être jeune, difficile à dire car visage abîmé

8.4. Formulier voor ziekenhuis

LA STRADA

Formulier bestemd voor ziekenhuizen, voor de dak- en thuislozentelling van de nacht van 5 op 6 november 2018

Opgelet: De concrete vraag is ons het aantal personen te bezorgen die tijdens de nacht van 5 op 6 november 2018 in het ziekenhuis verbleven bij gebrek aan een geschikte woning

Benaming van het ziekenhuis :

Benaming van de vestigingen	Aantal mannen	Aantal vrouwen	Aantal transgenders	Aantal kinderen			Totaal aantal gehuisveste mensen	Aantal weigeringen op 5/11	In het aantal kinderen, hoeveel zijn Niet-begeleide minderjarige vreemdeling (NBMV)	Opmerkingen
				0-3	< 3 - 12	< 12 - 18				
Vestiging 1 :										
Vestiging 2 :										
Vestiging 3 :										
Vestiging 4 :										
Vestiging 5 :										
Vestiging 6 :										
Vestiging 7 :										
Vestiging 8 :										

8.5. Formulier voor OCMW

LA STRADA

Formulier bestemd voor opvangstructuren/initiatieven van OCMW's, voor de dak- en thuislozentelling van de nacht van 5 op 6 november 2018

Opgelet! De gegevens die hieronder gevraagd worden hebben betrekking op de situatie van de nacht van 5 op 6 november 2018.

Gemeente:

				Aantal mannen	Aantal vrouwen	Transgenders	Aantal kinderen			Totaal
							0 - 3	< 3 - 12	< 12 - 18	
Aantal referentieadressen										

Benaming van de vestiging	Type opvangstructuur (LOI, transit, onderhandelde bezetting, noodopvang, nachtopvang enz.)	Maximaal aantal opvangplaatsen	Aantal reële opvangplaatsen (rekeninghoudend met werken of beschikbaarheid)	Aantal mannen	Aantal vrouwen	Aantal transgenders	Aantal kinderen			Totaal aantal gehuisveste mensen	In het aantal kinderen, hoeveel zijn Niet-begeleide minderjarige vreemdeling (NBMV)	Aantal weigeringen op 5/11 *	Opmerkingen
							0 - 3	< 3 - 12	< 12 - 18				
Vestiging 1 :													
Vestiging 2 :													
Vestiging 3 :													
Vestiging 4 :													
Vestiging 5 :													
Vestiging 6 :													
Vestiging 7 :													
Vestiging 8 :													
Vestiging 9 :													
Vestiging 10 :													
Totaal													

* Specificeer :
ter plaatse ,
telefonisch

8.6. Aanvraagformulier voor de pre en post-enquête

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

TELLING 5 november 2018 Formulier voor de pre-post-enquête

FICHE VRAGENLIJST:

PLAATS VAN HET GESPREK:

TIJDSTIP VAN HET GESPREK:

NAAM VAN DE ENQUETEUR:

NUMMER VAN DE VRAGENLIJST:

Algemene nota voor de enquêteurs:

Waarom een pre- en post enquête? (belangrijke elementen om te onthouden):

- **Doelstellingen:** beter begrijpen hoeveel mensen er 's nachts 'buiten' overnachten en onder welke omstandigheden. (belangrijk moment: de vorige nacht)
- **Streefdoel:** de situatie van dak- of thuisloze personen kennen en de hulpverlening en het overheidsbeleid veranderen.
- **Regels:** anonimiteit en vertrouwelijkheid.

Welke houding neem je aan bij het afnemen van de enquêtes?

Elke opdringerige benadering vermijden; de enquête is geen verhoor. Gesloten vragen vermijden, zodat het gesprek daar niet op vast loopt. Het is belangrijk om **voldoende tijd te nemen** om de persoon te ontmoeten, zonder te veel vast te houden aan de gedetailleerde vragen. Het is beter om 5 vragenlijsten volledig af te werken en de tijd te nemen voor uitwisseling dan 20 vragenlijsten te snel en niet volledig af te werken.

De volgende pagina's bevatten een vragenlijst en verschillende checklists m.b.t. gegevens die moeten worden verzameld. Deze worden **thematisch onderverdeeld (3)** en er is **1 fiche met algemene gegevens over het profiel**.

Bij elk onderdeel is het belangrijk om kwaliteitsvolle gegevens te verzamelen en de checklists te gebruiken als geheugensteuntje.

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

THEMATISCH DEEL 1: WOONPLAATS

1) Kennismaking met de persoon; sinds wanneer kent hij/zij moeilijkheden en waar woont ze sindsdien?

Geslacht: Man/Vrouw/Andere

Leeftijd:

Verblijf in het BHG:

Periode van moeilijkheden:

Mobiliteit naar het Brussels Gewest?

Soorten adressen:

- Domicilie
- Referentieadres OCMW
- Domiciliëring bij vrienden of familie
- Domiciliëring bij een dienst
- Geen adres

2) Plaats waar de persoon de vorige nacht heeft doorgebracht (vanaf 23u)

OPMERKING: Twee mogelijkheden: « In beweging - ronddolend » of « slapend » m.b.t. de leefgewoontes van de persoon. **Omcirkel** de opties die van toepassing zijn op de persoon. Gelieve te specificeren wanneer geen enkele optie van toepassing is.

Noteer telkens de naam van de dienst waarop de persoon beroep doet, wanneer deze informatie wordt vermeld (bv. Nachtasiel Hoeksteen).

A. « In beweging - ronddolend »

Persoon heeft de nacht doorgebracht op straat

➤ Gebruikelijke gemeente-wijk:

.....
.....

Persoon heeft de nacht doorgebracht op verschillende plaatsen (in beweging)

➤ Gemeentes/wijk:.....

.....
.....

B. « Slapend »

Opvangcentrum

- Samusocial
- Nachtasiel Hoeksteen
- Ariane: centrum voor dringend onthaal
- Onthaaltehuis: welke?
.....
- Porte d'Ulysse (Burgerplatform)
- Bij een burger (via het Burgerplatform)
- Begeleid Wonen

**INDIEN « In beweging – ronddolend »
omcirkeld: GA NAAR DEEL 2 (B niet invullen)**

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

Medisch centrum:

- Ziekenhuis, kliniek, verpleeghuis, revalidatiecentrum, kuurinstelling
- Médi-Halte
- Crisiscentrum ENADEN

Gevangenis:

.....

Woning:

- Eigenaar, huurder of onderverhuurder
- Van een dienst; opvangcentrum of instelling
- Bij een 'particulier' (vriend, kennis, familie)

Huisvesting i.h.k.v. verzoek om bescherming/verblijfsvergunning in België

- Appartement OCMW-LOI (Lokaal Opvanginitiatief)
- Woning met begeleiding door een organisatie (CARITAS, CIRE...)
- Opvangcentrum voor asielzoekers: welke?

Hotelkamer of hostel/jugendherberg (preciseer)

.....

Plaatsen die niet voorzien zijn als woning: tijdelijke schuilplaatsen (situeer en preciseer)

.....
.....

Kelder, zolder Parking (afgesloten) Voertuig Fabriek, opslagplaats Gemeenschappelijke delen van een flatgebouw Bouwwerf, ruïne Tent Garage	Stedelijk gebied Groene zone (bos, parken,...)
---	---

Kraakpand

.....

Religieuze/culturele gemeenschap (bv. religieus centrum, kerk, moskee, etc.)

.....

Plaatsen die niet voorzien zijn als woning: openbare ruimte (situeer en preciseer)

.....
.....

Metro: Treinstation: Winkelcentrum Openbaar gebouw Straat, brug Parkeerterrein Openbaar park Braakliggend terrein	Stedelijk gebied Groene zone (bos, parken...)
--	--

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

THEMATISCH DEEL 2: ENTOURAGE

OPMERKING: Twee grote opties: **ALLEEN** en **VERGEZELD**: interessant om na te gaan welke moeilijkheden de persoon daarbij ervaart, inclusief zijn mening en gevoeligheden.

Met wie heeft de persoon het grootste deel van de (vorige) nacht doorgebracht?

.....

.....

Eigen keuze/ geen keuze	Alleen/Vergezeld	Alleen	Vergezeld
Keuze of Optie (beperkte keuze) !! Aandachtig zijn voor de vermelde beperkingen		Bv. koos er voor om zich af te zonderen om zo bepaalde personen of geweld te vermijden	Bv. met partner, vrienden, kinderen, enz.
Geen keuze		Bv. geen plaats gevonden in een opvangcentrum	Bv. slapen met andere personen in een slaapzaal

Indien de persoon vergezeld is:

- Partner/echtgeno(o)t(e)
 - Kind(eren)
- !!! **preciseer** hoeveel en hun leeftijd:

.....

.....

- Vriend(in)
- Meerdere vrienden of kennissen
- Personen die u niet kent
- Andere:

.....

.....

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

THEMATISCH DEEL 3: NON TAKE-UP EN ONDERBESCHERMING

OPMERKING: De doelstelling is om na te gaan waarom de persoon GEEN beroep doet op of geen gebruik maakt van bepaalde diensten en bovendien de redenen en oorzaken daarvoor te identificeren.

Redenen/oorzaken waarom u GEEN beroep doet op één van de nachtopvangcentra

.....

.....

Voorbeelden van redenen: omcirkel!

!!! Noteer, indien mogelijk, naar welke dienst de persoon verwijst.

<i>Institutioneel kader</i>	<i>Samenstelling/indeling van de dienst</i>	<i>Prijs</i>	<i>Administratieve situatie van de persoon</i>
Anonimiteit	Reputatie van de dienst	Niet gratis	Geen verblijfsvergunning
Huisreglement	Veiligheid	Te duur	Geen inkomen (leefloon, pensioen, mutualiteit,...)
Middelengebruik	Onthaalde personen	Prijs ok, maar niet in overeenstemming met aangeboden diensten	Angst voor politie/ gerechtsdeurwaarders
Openingsuren	Huisdieren		Eenzaamheid
Toegang	Intimiteit/privé-leven		Persoonlijke reputatie (gelinkt worden aan bepaalde groepen)
Begeleiding	Voeding		
Personeel			

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

THEMATISCH DEEL 4: MENING OVER DE DIENSTEN

OPMERKING: De doelstelling is om bij elke stap de mening en observaties van de personen m.b.t. de verschillende diensten waarop ze beroep doen, te noteren.

Enkele voorbeelden van vragen om in jullie achterhoofd te houden (stel deze vragen niet direct; probeer deze idealiter te identificeren in het algemene discours van de persoon).

- **Vindt u dat het onthaal anoniem moet gebeuren? Gaat u akkoord om u voornaam en familienaam te geven om te kunnen overnachten in een centrum?**
- **Wat denkt u van de kwaliteit van de nachtopvangcentra? Welke zaken zouden kunnen worden veranderd of verbeterd?**

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

PROFIEL VAN DE GEÏNTERVIEWDE PERSOON

!!! Stel deze vragen niet direct!!!

Deze pagina kan worden aangevuld nadien of tussen de gesprekken door: neem daarvoor de tijd.

Geslacht:

- Man
- Vrouw
- X

Leeftijd:

Verblijfsstatuut in België:

- Belgische nationaliteit
- Europese nationaliteit
 - Welk land?
- Erkend vluchteling; u kunt in België blijven, u eigen huis hebben en werken
 - Welk land?
- Asielzoeker; u bent naar de Dienst Vreemdelingenzaken en het CGVS (Commissariaat Generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen) geweest en ze hebben u vragen gesteld over uw land, waarom u in gevaar bent en waarom u de bescherming van België vraagt. U wacht op een antwoord.
 - Welk land?
- Zonder wettig verblijf (u heeft geen papieren)
 - Welk land?
- Andere:

Inkomen:

- Job met contract
- Werkt in het zwart
- OCMW (leefloon)
- Ziekenfonds
- Werkloosheidsuitkering
- Pensioen
- Uitkering voor een persoon met een beperking (« Vierge Noire »)
- Bedelen
- Verkoop van voorwerpen (bijvoorbeeld zelfgemaakt)
- Geen inkomen
- Andere:

la Strada

Centre d'appui au secteur bruxellois d'aide aux sans-abri
Steunpunt thuislozenzorg Brussel

Verantwoordelijke uitgever

La Strada asbl
Steunpunt Thuislozenzorg Brussel
Verenigingstraat 15 - 1000 Brussel
T : 02/880.86.89 www.lastrada.brussels

Het rapport is beschikbaar op de website van la Strada.

Ce rapport est disponible en français.

Reproductie toegestaan mits de bron vermeld wordt.

Brussel, maart 2019

Met steun van

COMMISSION COMMUNAUTAIRE COMMUNE
GEMEENSCHAPPELIJKE GEMEENSCHAPSCOMMISSIE